Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı

Recep ERTUĞAY*

Özet

Kavram, bir şeyin dilden bağımsız varlığıdır. Bu varlık duruma göre dış dünyada ve ona bağlı olarak zihinde bulunmaktadır. Bir davranış düzeni olarak İslâm Ahlâkı, kavramları ve ıstılahlarıyla birlikte teorik olarak, ortaya konulup sonra uygulanmış bir sistem değildir. Vahiy önce Hz. Peygamberin şahsında etkin olmuş; çeşitli zamanlarda değişik vesilelerle nazil olan ayetler onun hayatında insicamlı bir bütün teşkil etmiştir. Hz. Peygamberin etrafındaki insanlar vahye; hem lisanı haliyle (Kur'an-ı Kerim) hem de bilfiil hayat/rol model (Sünnet-i Nebî) olarak bu bütünlük içerisinde şahit olmuşlar ve bunu da bir hayat tarzı olarak üstlenmişlerdir.[1] Böylece dilden ve fiilden bağımsız olduğu ifade edilen kavram/anlam/murat, eyleme ve söyleme dönüşmek suretiyle somutlaşmıştır. Şefkat kavramı ile ilgili olarak düşündüğümüzde durum şu minvaldedir. Allah, 'Müşfik' olunmasını vahyetmiş, Hz. Peygamber bu emri, gereğini yerine getirmek ve tatbikatını göstermek üzere yaşama/sünnete dönüştürmüş, Sahabe-i Kiramın da aynı minval üzere Rasûlullâh'a ittiba etmesiyle bu içerik 'şefkat' olarak isimlendirilmiştir.

Bu isimlendirmenin süreçleri, -şefkat kavramının anlamı ve bu anlamın ıstılah/terim haline dönüşmesi- irdelenirken; kavramın, Arap Dilinde, Kur'an'ı Kerim'de ve Hadislerdeki kullanımı ele alınmak suretiyle isabetli bir sonuca varılabilir. Bu nedenle, şefkat kavramını Arap dili açısından inceleyeceğiz. Şefkati emretmesi, öğretimi ve eğitimine kaynaklık etmesi nedeniyle de Kur'an'daki ifadesine bakacağız. Uygulama sahasına inişi, hayata aksedişi Hz. Peygamberin anlayıp anlamlandırması yönüyle de Hadislerde yer alış biçimini ele alarak kavramı tanımaya/tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, şefkat, kavram, anlam, eylem

The Concept of Compassion as a Meaning and Action

Abstract

A concept is the existence of something independent of language. This being is present in the external world and in the mind depending on the situation. Islamic Morality as a system of behavior is not a system which has been put forward and applied together with its concepts and perspectives. Revelation initially became effective in the person of the Prophet; the verses, which were used for various occasions at various times, constituted a coherent whole in his life. The people around the Prophet witnessed the revelation both as their language (Quran) and as a real life / role model (Sunnah) in this integrity and adoptedit as a life style. Thus, the concept/meaning/aim, which is stated to be independent of language and verb, was embodied

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, recep.ertugay@atauni.edu.tr.

[1] Tahsin Görgün, Cafer Sadık Yaran, Aliye Çınar, Enver Uysal, *İslam Ahlak Esasları,* ANÜ, Yay., 2015. 66.

by being transformed into action and discourse. When we think about the concept of compassion, the situation is as follows. Allah ordered man to be affectionate, the Prophet implemented this order in life / sunnah to fulfill the necessity and to demonstrate his practice, and this content was named as 'compassion'as the Companionsof the Prophet obeyed Him.

When the processes of this nomenclature - the meaning of the concept of compassion and the transformation of this meaning into a term- are examined, it can be possible to reach an accurate conclusion by studying the use of the concept in the Arabic language, the Qur'an and the hadiths. Therefore, we will examine the concept of compassion in terms of the Arabic language. We will also studyit in the Qur'an as It commands compassion, and is a source of teaching and training. We will try to recognize / introduce the concept by considering the way of its taking place in the hadiths in terms of its reflection in life and the Prophet's understanding and meaning.

Keywords: Sunnah, compassion, concept, meaning, action

ANLAM OLARAK ŞEFKAT

"Şefkat" sözcüğü, 'ş-f-k'/"شفق" kökünden türemiş, Arapça bir kelimedir. Kelimenin, " شَفِقَ ، يَشفَق ، شَفَقًا ، فهو شفِيق ، والمفعول مَشْفوق "mücerret/basit ve " أَشفَقَ، يُشْفِقُ،اِشْفَاقٌ، مُشفِق، "مُشفَق" olarak da mezîd/türemiş olmak üzere yaygın iki formu bulunmaktadır. İsim olarak ele alındığında müfret ve cemi sığaları "شَفِيقٌ"، "الشفقَة"، "شَفيقات","شَفيقَةٌ"، "شُفقاءُ" şeklindedir.

Sözcük olarak; 'korkma,' 'sakınma,' 'birinin olumsuzluklarla karşı karşıya gelmesinden rahatsız olma,'[2] 'endişelenme,'[3] 'merhamet etme,' 'bağışlama,' 'cezasını affetme,' 'tasalanma,'[4] 'mal varlığının azalmasından korkma,' 'korkuya ileten sevgi,' 'koruma,' himaye,' 'hüzünlenme,' 'ince kalpli olma,' 'seyrek örgü,' 'narin dokuma,'[5] 'rüzgârın şiddetli esmesi,'[6] manalarında kullanılır.

'Korkuyla sakınma,' 'bir kimseyi bir zarar dokunması korkusuyla severek himaye etme,' 'korku ve himayenin bir arada veya ayrı ayrı olması,' 'kişinin ıslahını gerçekleştirmek için hırsla çaba gösterme,'[7] 'Güneşin aydınlığından kalanlar,'

[2] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab,* Dâr Sâdır, Beyrut 1956, X, 170.
[3] Ahmet Rıza, *Mucemi Metni'l-Luğa,* Dar-ı Mektebi'l-Hayat, Beyrut tsz., III, 344.
[4] Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük,* Aralık Yay., İstanbul 1995, 450.
[5] Zebîdi Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus,* thk., Abdu's-Settar Ahmet Ferac, Daru'l-İhya'i-Türasi'l-Arabiyye, Lübnan, 1965, XXV. 509.
[6] Vüheyb b. Ahmed Diyab, *Tekmiletü Mucemi Taci'l-Arus,* Dimeşk, 1992, 170.
[7] "شفق" (şefak) Kötü ve kemter şeye ıtlak olunur; yukâlu: "شيء شفق اي رديء"Ve gündüze ıtlak olunur, nehâr manasına. Havf, ihtiraz, mihr ve merhamet manalarınadır. Bu iki mana müttehit olarak istimal olunur ki bir kimseye bir kerihe hululünden havf ve hazer ederek onu esirgeyip mihr ve rikkat eylemekten ibarettir. Mülahhası havfa muhtelid inayettir. "اختلا ط الضوء بسوادالليل" manasınadır. "شفقة" dahi bu manayadır. Fetahatle tekûlü: "لي عليه شفق و شفقة اي خوف ورحمة ورقة" ve gâh olur ki yalnız havf manasında ve yalnız mihr ve rikkat

'Güneşin gurûba girmesi ile oluşan kızıllık,' 'fecr,' 'sabah,' 'gündüz,'[8] 'elbiseyi kırmızımsı renge boyama,'[9] kelimenin diğer anlamlarıdır.

Bunlara ilaveten, 'acımak, acıyarak sevmek, başkalarına gelen derin felaketlere üzülmek, herkesin sıkıntıdan kurtulmasını sağlamak,'[10] 'esirgeyerek sevmek,'[11] 'karşılık beklemeksizin yardım etmek, 'yürekten muhabbet beslemek,'[12] 'acıma koruma duygusuyla karışık olan sevecenlik,'[13] 'canlılara karşı acıma merhamet etme duygusu'[14] gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır.

Kelime, Kur'an'ı Kerim'de şefkat şeklinde olmasa da aynı kökten değişik kalıplarda on bir ayrı ayeti kerimede geçmektedir. Türkçeye aktarılırken genellikle 'korku' anlamı verilmiştir. Müminlerin, kıyamet gününün dehşetinden ve Allah'ın azabına sebep olabilecek *isyana* düşmekten korkup sakınmalarından,[15] kendileri ile birlikte sorumlu oldukları aile fertleri için de bu endişeyi taşımalarından[16] ve fakirliğe düşme korkusundan[17] bahsedilmiştir. Bir ayeti kerime ile Allah'ın azameti karşısında meleklerin korkularına;[18] bir diğer ayette semavat ve arzın sorumluluk yüklenme korkusuna[19] işaret edilmiştir. Zalimlerin, kâfirlerin ve mücrimlerin

---

manasında isti'mal olunur. Tekûlü: اخذني منه شفق اي "خوف ولي عليه شفق و شفقة اي رحمة شفق Nâhiye ve cânib manasına muste'meldir. Cem'i "اشفاق" (eşfâk) tır. Ve mastar olur. Pend ve nush eden kimse nasihat verdiği adamın ıslâhı babında hırs ve ikdâm eylemek mansına: Yukâlu: "شفيق الناصح عليه شفقا من الباب الرائع اذا حرص علي اصلا حه وهو مشفق وشفيف, اشفاق" dahi bu manaya olmuş olur. الاشفاق (hemzenin kesriyle) sakınmak manasınadır; yukâlu: " شفق منه و عليه شفقا من الباب الثاني واشفق اشفاقا اذا حاذر" alâ kavlin sülâsîden müstamel değildir. Şârihin beyanına göre "من" ile sılalanırsa havf manasına olup "علي" ile olursa mihr ve inâyet manasına olur. Asım Efendi Seyyid Ahmet, *Kamus Tercümesi,* TYEKB, Yay., İstanbul 2013, IV, 4044; Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît,* İhya'u-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1991.

8 Hayrettin Karaman, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadarettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yay., Ankara 2007, II, 556.

9 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* V. 45; Zebîdi, *Tacü'l-Arus*, X, 179.

10 Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* İnkılap Yay., Anakara 1979, 4787.

11 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük,* Vadi Yay., Ankara 2001, 1230; Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî,* Çağrı Yay., İstanbul, 2001; Fikret Karaman, İsmail, Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* DİB Yay., Ankara 2010, 614.

12 Hasan Akay, *İslami Terimler sözlüğü,* İşaret Yay., Ankara 1995.

13 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yay., Anakara 2003, 708, 709.

14 Karaman Fikret, vd.,*Dini Kavramlar Sözlüğü,* 614.

15 "وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ..."*"…Onlar kıyametten ürperti duymaktadırlar."* 21. Enbiya: 49; "... يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا..."*"…Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler…"*42. Şura: 18; "وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ..."*"…İnananlar Allah'ın azabından korkarlar."* 70. Mearic: 67; "إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ..."*"…Rablerinin azametinden korkup titreyenler."* 23. Mümin: 57.

16 "قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ..."*"…Daha önce biz ailemiz içinde müşfik/şefkatli idik dediler."* 52. Tûr: 26.

17 "أَأَشْفَقْتُمْ أَن تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ...": *"…Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? ..."* 57. Mücadele: 13.

18 "وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ...", *"…hepsi O'nun korkusuyla titrerler."* 21. Enbiya: 28.

19 "فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ..." *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler…"* 33. Ahzap: 72.

ahiretteki akıbetleriyle yüzleştikleri an yaşayacakları korkularına[20] vurgu yapan ayetlere ilaveten, Kıyame Suresinde de zamanın bir kesiti olarak şafak kastedilmiştir.[21]

Ayeti kerimelerde kullanılışına uygun olarak, 'ş-f-k'/"شفق" kavramı, hadislerde de 'güneşin batışı ardından oluşan kızıllık',[22] 'güneşin doğuşundan önceki aydınlık'[23] 'şefkatli olmak'[24] 'olumsuz bir akıbetle yüz yüze kalmaktan korkmak, çekinmek'[25] anlamında geçmektedir.

Verilen anlamları birbirleri ile ilişkileri açısından dört grup halinde tasnif etmek mümkündür.

1. 'Korkma', 'endişelenme', 'korku ile meyletme, 'koruma'.

2. 'Sevme', 'ıslahına düşkün olma', 'sevgi ile meyletme', 'himaye etme'.

3. 'Hüzünlenme, 'yufka yürekli' ve 'narin olma', 'yumuşak davranma'.

4. 'Güneşin batışı sonrası oluşan kızıllık', 'güneşin doğuşu öncesi oluşan kızıllık', 'şafak', 'sabah'/ 'gündüz'.

---

20 "...تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ..." "...*zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün...*"42. Şura: 22; "...وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ..." "... *Artık günahkârları, onda olanlardan dolayı korkar kimseler görürsün...*"18. Kehf: 49.

21 "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ": "*Kasem ederim o şafaka*" 48. İnşikak: 16.

22 "...والمغرب إذا غربت الشمس والعشاء إذا غاب الشفق إلى ثلث الليل . ..." "...*Akşam, güneş batınca, Yatsı, kırmızılığın (akşam şafağının) kaybolmasından itibaren gecenin üçte birine ...*" Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *Muvatta-i Mâlik* , Thk., Muhammed Fuad Abdulbâk, Dâru'l-Hadîs, Mısır, 1999. Vukûtu's-Salât, 6, 23,; "وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ" Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen,* Thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr'u İbnü'l-Hazm, Beyrut 2005. Salât, 2, 3, 5, 10,; Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ, et-Tirmîzî, *Sünen,* thk., Beşâr b. Avâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996. Salaât,113, 115, 394; Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen,* thk., Çağrı Yay., İstanbul 1981, Vakitler, 7, 10, 12, 15, 21, 29, 45; İbni Mâce, Ebû Abdillah Muhammed bin Yezîd, el-Kazvînî, *Sünen,* thk., Muhammed b. Salih Râcî, Beyt'il-Efkâri'd-Düveliyye, Riyâd, tsz. Salat, 1; Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsned,* thk XIX, 322, Şuayb el-Arnaûdî, Âdil Mürşîd, Müessetü'r-Risâle Yay., Beyrut, 1995-1416, XIX, 322.

23 "...يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شفقا..." "...*Cuma günü, şafaktan güneş doğuncaya kadar ...*", Muvatta, Cuma, 16; Ebû Dâvûd, Salât, 201; Nesâî, Cuma, 45.

24 "...وَأَشْفَقُ عَلَيْهِ... مِنْ غَيْرِهَا.." "*Annesi çocuğa başkasından daha şefkatlidir.*" Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil,
Sahîhu'l-Buhârî, Çağrı Yay., İstanbul, 1981. Nafaka, 4;
"...وشفقة على الوالدين..." "...Anne babaya şefkatli..." Tirmîzî, Kıyamet, 48, "...شفقة المسلم على المسلم..." "...Müslümanın Müslümana şefkati..." Tirmîzî, Birr, 17; "...فَأَشْفَقَ النَّاسُ عَلَى عُثْمَانَ فَلَمَّا مَاتَتْ زَيْنَبُ...", "...Zeynep öldüğünde İnsanlar Osman'a acıdı...", Ahmet b. Hanbel, *Müsned,* IV, 31.

25 "...في غزوة ذات السلاسل فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك..." "...*Amr b. el-Âs (r.a.)den demiştir ki; "Zâtü's-selâsil gazvesinde iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledersem helak olacağımdan korkup teyemmüm ettim...*"; Ebû Dâvûd, Taharet, 124, "...فيقول الله تعالى لملائكته انظروا إلى عبدي رجع رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي حتى أهريق دمه..." "...*(Şu) Kuluma bakınız! Benim yanımdaki sevaba rağbet edip yanımdaki (âzabdan) korkarak (tek başına düşmanla savaşmak için) geri döndü...*"; Ebû Dâvûd, Cihat, 36, Haraç, 33; "...فأكلوا منه فأشفقوا..." "...*Ondan (haremde av eti) yediler fakat çekindiler...*"; "... أشفقنا منها.." "*Bundan korktuk...*" Nesâî, Tahrimu'd-Dem, 2; "...فأشفقت أن يكون معصية..." "Saygısızlık etmekten korktum..."; Nesâî, İstiaze, 1. "...ولا أرض ولا رياح ولا جبال ولا بحر إلا وهن يشفقن من يوم الجمعة...", "*Yer, dağlar, rüzgâr ve deniz korkarlar...*", İbni Mâce, İkâme, 79; Ahmet b. Hanbel, *Müsned,* XXIV, 315.

EYLEM OLARAK ŞEFKAT

Anlam alanında yaptığımız tasnifte bir grupta yer alan kelimelerin, kişiyi şefkat eylemine yükselten basamaklar olduğunu düşünmekteyiz. İlk basamakta duygu yönüyle ilk adım atılıp ardından gelenlerle bir üst seviyeye geçilir ve son basamakta 'şefkat', eylem olarak gerçekleşir. Birinci basamak şefkatin mübtedası, son basamak müntehasıdır. Grupta yer alan kelimeler arasındakine benzer bir ilişki maddeler arasında da oluşmaktadır. Her bir madde eyleme gidişin bir aşamasını meydana getirmektedir. İlk madde ile insanın derununda basıncın yükselmesi, son grupta da dışa taşarak alçak basınca doğru meltem kıvamında esmek suretiyle[26] serinliğin sağlanmasıdır. Birinci madde ile mukaddime yapılmakta dördüncü madde ile sonuca ulaşılmaktadır

İlk grupta yer alan, 'korkma', 'endişe taşıma', 'korku ile meyletme', 'koruma' tariflerinde 'korku' vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ayet ve hadislerde de aynı minval üzere yaygın bir kullanımı olduğunu görmekteyiz.

Korku, bir tehlike veya tehlike düşüncesi ve olumsuz bir akıbetle yüz yüze gelme ihtimali karşısında duyulan kaygıdır.[27] İlk bakışta 'korkunun şefkatle ne ilişkisi olabilir?' sorusu zihinlerde belirmektedir. Biraz düşünüldüğünde ilişkiyi tespit etmenin zor olmadığı görülür. Zira insan; kendisi, çevresi, sahip olduğu ve değer verdiği her bir varlık için endişe taşır. Bu nedenle müteyakkız olur. Olumsuz ihtimallere karşı tedbir alır. Örneğin, hastaneye muayene için giden hasta ya da onun yakını tahlil sonuçlarını korku içerisinde bekler. Ameliyathane önünde bekleyenlerin kaygısı da böyledir. Hâkimin huzuruna çıkan suçlu ya da suç isnat edilmiş kimse ceza alma endişesi ile titrer. Kişi ayağına diken batar korkusuyla yürüyüşüne dikkat eder. Hayat yolculuğunda dikenlere maruz kalma ihtimali korkuya sebep olur. Bu korku, kişiyi korktukları adına, adım atmaya ve adımını dikkatle atmaya iter.

Mümin için hayat, dünya ile sınırlı da değildir. Ahiret tarafı da hesaba katılır. Hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmek suretiyle[28] *"…yarın için hazırladıklarına bakar…"*[29] Ahiret azabından korkarak sorumluluğunun gereğini yerine getirmek üzere nefsine, ailesine ve çevresine sahip çıkar. Bu sahip çıkış, korku ve inayetin birlikteliğinden, *"çoban olma ve riayetindekilerden mesul olma"*[30] bilincinden neşet eder. Sorumluluk konumunda olanlar, sorumlulukları altında bulunan kesimlerin olumsuz akıbete düşmesi korkusunu içinde barındırır. Bir Mümin kendine bakan gözlere, uzanan ellere, ahu efgâna bigâne kalamaz. Ahiret hesabı endişesi ve kendinin de bu akıbete düşebilme ihtimali onu korkutur. Bu durum

---

[26] Şefkatin kök olarak dayandığı fiil olan "شفق", kelimesine 'rüzgâr esintisi' anlamı da verilmiştir. Vüheyb, 170.

[27] Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 17.02.2016, http://www.tdk.gov.tr.

[28] İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn, İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur'an Tefsîri,* trc., Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1991, XIV, 7821.

[29] 59. Haşr: 18.

[30] "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" Buhârî, Cuma, 11, İstikrâz, 20; Cenâiz, 32.

kişinin, *"…nefsine acıyarak azaptan korku ve sakınma üzere bulunma hali"*[31] kapsamında kendine de şefkat etmesidir.

Bu kısmıyla şefkat, korku, kaygı ve endişenin yoğunlaşmasıyla oluşan koruma tedbirleri olarak tarif edilebilir.

İkinci grupta yer alan 'sevme', 'ıslahına düşkün olma', 'sevgi ile meyletme', 'himaye etme' anlamlarının birbiriyle ve şefkatle ilişkisini irdeleyelim.

Sevgi, insanı bir nesneye bir canlıya veya bir kişiye yakın ilgi ve bağlılık göstermeye iten duygunun adıdır.[32] Sevgi, duygununun yoğunlaşıp eyleme dönüşmesi sevilen kişiyi himaye etmeye, kanatları altına almaya, olumsuz davranışlarının ıslahını sağlayacak tedbirlere yönlendirir. "Haddi zatında şefkat, sevginin en ileri boyuta ulaşmasıdır." [33] O, doğrudan doğruya sevgiden kaynaklanır ve sevginin bütün şekillerinde mevcuttur.[34]

'Hüzün' denilen duygu da esas itibari ile kişinin sevdiği ve bağlandığı şeyleri kaybetmesi ayrı kalması ile oluşan bir histir.[35] Hz. Peygamber, çok sevdiği eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Talip'in vefatlarına çok üzülmüş, o yıl, İslâm Tarihinde 'Senetü'l-Hüzün'/'Hüzün Yılı' olarak adlandırılmıştı.

İnsan sevdiklerinin başına gelebilecek bir olumsuzluğun oluşturacağı hüznü yaşamamak için elinden gelen gayreti koşulsuz olarak sarf eder. Şefkat duygusu sevginin şartsız koşulsuz halidir. İnsanları olumlu ve olumsuz özellikleri ile kabul etmeyi sağlar. Art niyetsiz, saf sevgidir. Muhatabın ihtiyaçlarını hissederek ona özel muamele söz konusudur.[36] 'Hayatta müşfik, anlayışlı bir insan rolünü oynayın" deseler bu duygunun role dökülmesi söz konusu değildir. Yapmacık şefkat olamaz.[37] Çünkü şefkatin, temelinde içten gelen bir sevgi bulunmaktadır.

Bu madde kapsamında şefkat; sevgi ve ilginin sevk etmesiyle oluşan eğilim ve gerçekleşen himâye olarak belirmektedir.

Şefkat bazen sevginin celp etmesi ile oluşur; bazen korkunun sevk etmesiyle meydana çıkar; bazen de sevgi ve korkunun birlikteliğinden neşet eder. Sevgi, korku, bazen de sevgi ve kokunun her ikisinin birlikteliği ile mayalanır. Kişi, canını cananı ve değerlerini sever bir taraftan da başına bir bela gelecek diye korkar. Sevgi ve korkuyla, muhafaza olma ve muhafaza etme yollarına başvurur. 'Hüzün' kavramı da sevgi ile korku arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sevdiklerini kaybetme hüzne sebep olduğu gibi korku ve endişe de hüzne sebep olmaktadır. Sevr

---

[31] Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Eser Yay., İstanbul 1970, VIII, 5359.
[32] Ahmet Fidan, Nevin Kardaş, Salih Önen, Sevgi Gökdemir, Hanifi Erkıran, Hasan Koç, Namiye Başbuğ, *Türkçe Sözlük,* Millî Eğitim Basımevi, Yay., Ankara 1979, IV, 2513.
[33] Nevzat Tarhan, *Makul Çözümler Aile İçi İletişim Rehberi,* Timaş Yay., İstanbul, 2007, 26.
[34] Paul Foulquıe, *Pedagoji Sözlüğü*, terc., Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994, 476.
[35] İlhan Kutluer, "Muhabbet", *DİA,* T.D.V. Yay., İstanbul 2005, XXX, 388.
[36] 52. Tûr: 26; Ebû Dâvûd, Salât, 201; Nesâî, Cuma, 45; Tirmîzî, Birr, 17.
[37] Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2013., 98.

mağarasında müşriklerin kapıya kadar gelmeleri Hz. Ebubekir'i korkutmuştu. Hz. Ebubekir'in korkusu, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e sevgisinden kaynaklanıyordu. Peygamberimiz bu durumda arkadaşını *"Hüzünlenme/üzülme"*[38] diyerek teskin etmişti. Bu olay korkulanın başa gelmesi ile sevilenin elden gitmesinin oluşturduğu halet-i ruhiyenin aynı olduğunu göstermektedir."اشْفَاقٌ" korkuyla karışık inayet/iyilik anlamını ihtiva eder. Annenin, yavrusunun muhtemel olumsuzluklarla karşılaşabilecek olmasından korkup şefkat kanatlarını üzerine açması durumuna benzer. Çünkü şefkat gösteren kişi, şefkat gösterdiği kişiyi sever ve onun başına gelecek şeylerden de endişe duyar.[39] Kelimenin, "من"edatıyla müteaddi/geçişli olduğunda havf/korku anlamı; "في" edatıyla müteaddi olduğunda ise inayet anlamı daha fazla belirginleşir.[40]

Bu noktada şefkat, sevgi ve korku duygularının meczi ile meydana gelen ve öncekilere göre bir derece daha güç kazanmış koruma ve himaye etme eylemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Şefkat, destek olma ve engel olma özelliklerini taşıması yönüyle de sevgi ve korkuyla ilişkilendirilmektedir. Zira şefkat eyleminde amaç, sevileni, istenileni, rağbet edileni var etmek, korkuları ve korkulanı yok etmektir. Bir nevi hayırları feth, şerleri def eylemidir.

Üçüncü sırada topladığımız; 'hüzünlenme', 'yufka yürekli', 'narin olma' ve 'yumuşak davranma' anlamlarının, görülen kişi ya da nesne karşısında hüzün ve acıma duygusunun kabarmasıyla etkilenme ve bu etkinin yumuşak bir davranışla sonuçlanmasıdır. Yüreğin yufkalığı ve incelmesi demek; insanın; aciz, zavallı, yardıma muhtaç bir kişiyi; bir canlıyı, bir bitkiyi, belki de bir nesneyi gördüğünde bir inilti duyduğunda, içinin sızlaması yardım etme duygularının kabarmasıdır. Şefkatin bu yönü, merhametle ilişkisinin yoğunluk kazandığı alana tekabül etmektedir. Bu hal, rahmetin şefkate evrilmesi, acıma duygusunun eylemle sonuçlanmasıdır.[41] İstiklâl şairimizin beliğ ifadesi ile kanayan bir yara görünce ciğerin yanması onu dindirmek için aldırmazlık edemeyip, çiğnenme pahasına yaraların dikkatle sarılmasıdır. [42] Acıyı ciğerinde hissedip kalp yumuşaklığı kıvamında müdahale etme sürecidir. Bu anlam gurubu şefkat eylemine estetik boyut kazandırmaktadır. Tecvid terminolojisi ile ifade edecek olursak şefkat; mahreçleri aynı sıfatları farklı olan korku ve sevgi duygusunun idğamı, acıma duygusu ise bu idğamın ğunnesi[43] konumundadır.

---

[38] "...لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا..." 9. Tevbe: 40. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 181.
[39] Rağıb, el-İsfahanî, *Müfredat,* Trc., Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul, 2012, 556.
[40] İsffahanî, 556.
[41] Merhamet şefkat ilişkisinden ileride genişçe bahsedilecektir.
[42] Kanayan bir yara gördüm mü yanar tââ ciğerim / Onu dindirmek için kamçı yerim çifte yerim. / Adam aldırma da geç git diyemem aldırırım. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat,* T.D.V. Yay., Ankara 2010, 358.
[43] Yazır, Kalem Sûresinin ilk harfi olan "ن" harfini, 'enini beşerin ve tanini hilkatin en ziyâde mümessili' olarak vasfetmiştir. Yazır, VIII, 68.

Dördüncü grupta yer verdiğimiz 'güneşin batışı sonrası oluşan kızıllık', 'güneşin doğuşu öncesi oluşan kızıllık', 'şafak', 'sabah', ifadelerinin eylemle ilişkisini açmaya çalışalım.

Akşam güneş battıktan sonra ufka düşen kızıllık hassas bir dokunuştur. Esasen tül gibi rikkat ve incelik manasına gelir.[44] Şefkat de nazenin dokunuş gerektirir. O nedenle Akif, Çanakkale Şehitlerine olan şefkatini , 'Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana' dizesinde dile getirmiş. Şehidin yarasını, incitirim korkusuyla ipekten daha narin olduğunu düşündüğü 'tüllenen mağriple[45] yani şafakla/şefkatle sarmak istemiştir.

Bir başka açıdan bakılırsa; mağripteki şafak, tutunamayacak kadar incedir ve narindir.[46] Müşfik insanların durumu da böyledir. Himaye gerektiren bir görüntü karşısında tutunamazlar. Mevcut halleri değişir. Şafağın ufka düştüğü gibi onların da kalbine ve zihnine bir şafak düşer. Üzerinden şefkat eli çekilen mazlumun hali; şafağın çekilmesinin ardından oluşan geceyle benzerlik göstermektedir. Işıksız ve ısısız kalmak suretiyle karanlığa ve soğuğa mahkûmiyet vardır. Şafak, kaybolur ve şerrinden Allah'a sığınmamız gereken gece kaplar etrafı.[47] Şefkat kaybolur, bu defa da mazlumun dünyasını karanlık kaplar. Empati ile olaya yaklaşan kalplerde ve zihinlerdeki şafak da böyledir. Bu hal, sevdiklerimizin ve desteğe muhtaç olanların düşebileceği durumun üzerine yoğunlaşmanın, hemdert olmak suretiyle aynı duyguları yaşamanın, benzer akıbete ben de düşebilirim değerlendirmesinin, sorumluluktan kaçıldığı takdirde vicdanın zindanına mahkûmiyetin ve ahirette yüzleşilecek akıbetin, insanı çepeçevre kuşatması, acının yükselmesi, korkunun yoğunlaşması ve sevginin derinleşmesi halidir. Bu yoğunluk, insanda şefkate muhtaç kesimler adına bir kıpırdanışı başlatır. Yeni bir şafağın doğuşu gerçekleşir. Bu süreç önce insanın içinde başlar. Müşfik/sıcak/aydınlık duyguların güçlenmesi ile egoist/soğuk/karanlık duygular geri çekilir. İç dünyadaki doygunluk dış dünyaya taşar. İvmesi rikkat olan bir hareket başlar. Tıpkı gecenin ardından şafağın sökmesi aydınlığın dalga dalga ve tatlı tatlı yayılması ile karanlığın son bulması gibi bir hal vuku bulur. Bu manada şafak gecenin gündüze dönüşmesi; şefkat de korkuların sevince inkılap etmesidir. Şafak doğunca zulumat, şefkat olunca zulüm yok olur.

Dördüncü grupta topladığımız açıklamalar, örneklerde verdiğimiz şekliyle kendi içerisinde şefkat süreci oluşturduğu gibi kendinden önceki maddelerin bütün vecihlerini de kapsayıcı niteliktedir. 'Elektrik enerjisi açısından zıt kutupların, birbiri için oluşturduğu çekim gücünün etkisi ile iki kutbun karşılaşması sonucunda enerji

[44] Yazır, VIII, 5678.
[45] Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana... / Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana... Safahat, 387.
[46] Yazır, VIII, 5678.
[47] "*Bastırdığı zaman karanlığın şerrinden*" ayeti kerimesinde geçen 'ğ-s-k' kelimesi şafağın kaybolması ardından oluşan karanlık ve soğuk olarak tarif edilmiştir. 113. Felak: 3.

ve ışığın doğması gibi,'[48] sevgi ve korkunun mezc olması ile de şafak/şefkat[49] eylemi gerçekleşir. Bu eylem, rıfk ile tatbik edilmek suretiyle kemâle ermiş olur. Acıma duygusu da sevgi ve korku akımları arasında kıvamı temin eden toprak hattı gibidir.

Örneğin:

Gece öncesi şafak: Yüreğin yufkalaşması kaygılanma.

Gece: Kaygının yoğunlaşması, korkma.

Güneş öncesi şafak: Olaya yönelme.

Güneşin doğuşu: Gereken desteği sağlama.

Fakirle karşılaşma: Gece öncesi şafak

Fakirin düşebileceği olumsuz akıbete yoğunlaşma: Gece

Fakire yönelme: Güneş öncesi şafak

Fakirin elinden tutma: Güneşin doğuşu

Yetimle yüz yüze gelme: Gece öncesi şafak.

Yetimle empati kurma: Gece

Yetime sevgi ile yönelme: Güneş öncesi şafak.

Yetimin başını okşama himaye etme: Güneşin doğuşu

Şefkat-şafak birlikteliğinin konuşma diline yaygın bir şekilde yansıdığını izlemekteyiz. Örneğin; acı, ıstırap ve fakru zaruret de olma durumunu açıklamak için 'hayatım zindan' deyimi kullanılır. Olumsuz değerlendirmeleri ön plana çıkaranlar 'karamsar' kavramı ile tasvir edilir. Şefkatten yoksun katı kalpli kişiler için 'kara vicdanlı' tabiri kullanılır. İstenmedik hale düşenler, 'hayatım karardı' ifadesi ile kendilerini izah ederler. Acınacak durumdan kurtulma hali 'ışığa çıkmak' olarak değerlendirilir. Elinden tutulup selâmete çıkarılanlar aynen şöyle dua ederler: 'Beni ışığa çıkardı, Allah da onu ışığa çıkarsın.'

Edebiyatımızın mahir kalemlerinden Necip Fazıl Kısakürek de "Zift dolu gözlerde karanlık kat kat... Yalnız seccademin yününde şefkat"[50] dizelerinde şefkat kavramının yumuşak dokunuş olmasını vurgulamasının yanında aydınlık anlamına da telmihte bulunmuştur.

Sizi karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Muhammed'i apaçık ayetlerle gönderen O dur. Şüphesiz Allah sizlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."[51] Ayeti kerimesinde şefkat-şafak ilişkisinin varlığından söz edebiliriz. Ayette üç temel unsur

---

[48] Saffet Köse, *Genetiği ile oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Yay., Konya 2015. , 138.

[49] "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" *"Kasem ederim o şafaka"* 48. İnşikak: 16.

[50] Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1992, 420.

[51] 57. Hadid: 9

bulunmaktadır: Karanlıktan aydınlığa çıkarma amacı, amacın gerçekleşmesi için Hz. Peygamberin gönderilmesi, üçüncü olarak da ilk iki girişimin sebebi mahiyetinde Allah'ın şefkatinin ve merhametinin belirtilmesi.

Hz. Allah, peygamberlerinin dünyadan çekilmesinin ardından karanlıkta kalan ve yolunu kaybeden insanlara tekrar tekrar peygamberler göndererek hidayetin ve saadetin yollarını göstermiştir. Hz. İsa'nın yeryüzünden çekilmesi sonrasında geçen altı asırlık sürede insanlık koyu bir karanlığın girdabına düşmüştü. Kullarına rahmeti pek yüce olan Hz. Allah, insanlığı düşmüş olduğu bu karanlıktan aydınlığa çıkarma ilkelerini tebliğ etmek ve öncülüğünü yapmak üzere son peygamberi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i nur saçan bir kandil[52] olarak gönderdi. Güneş ve ay için kullanılan 'sirac' ve 'münir' kavramları[53] Hz. Peygamber için de kullanılmıştır.[54] Bu yönüyle bakıldığında Hz. Peygamberin, karanlığın aydınlığa, gecenin gündüze dönüşümünü gerçekleştirmek üzere alemlere şefkat/şafak olarak gönderildiğini ifade edebiliriz.

Duha Suresi, vahyin fetreti ardından nazil olmuş bir suredir. Hz. Peygamber, Duha Suresi öncesine kadar devam eden inkıtaı vahiy sürecinde, müşriklerin; 'sen, artık terkedildin'[55] şeklindeki serzenişlerinden ciddî şekilde etkilenmiş, sıkıntılı bir süreç yaşamıştı.[56] Bu hüzünlü süreç, vahyin devamı ile yerini sevince bıraktı. Surede; Hz. Peygamber'e, risaleti öncesinde; "...*yetimken barındırmak, fakirken zengin kılmak, yol bilmezken yol öğretmek…*"suretiyle şefkat ettiği gibi, vahyini devam ettirerek de terk etmeyip, razı olacaklarını vereceği, yarınlarını bu günlerinden güzel kılarak şefkatini sürdüreceği, vahyi ilahiden yoksun bırakmayacağı [57] mesajı verilmektedir.

Dikkat edilirse, Hz. Allah'ın, Resulüne; Peygamberlikten sonraki şefkatinin adı vahiydir. Daha önce yetimken, fakirken şefkat edip himaye ettiği elçisine şimdi de vahyini devam ettirerek şefkat etmektedir. Surenin başlangıcında da şefkat eylemi ile birebir örtüştüğünü düşündüğümüz 'duha' terimi üzerine yemin edilmiştir. "Güneşin ışığının karanlıkları arkada bırakarak yeryüzüne dalga dalga yayıldığı gibi, Allah'ın vahyi de, 'Ufkî Muhammedî'den"[58] doğup, peyderpey inmeye devam ederek, şafak/şefkat misali bütün karanlıkların/bütün olumsuzlukların üzerine dalga dalga yayılacaktır.

Özetlemek gerekirse şefkat için yapılan tanımlamalar, şefkati oluşturan unsurlardır. Dört kısma ayırdığımız açıklamaların her bir kısmını 'korku', 'sevgi',

---

[52] *"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir."* 2. Bakara: 257; *"Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar."* 57. Hadid: 9

[53] 25. Furkan: 61; 71. Nûh: 16; 78. Nebe: 13.

[54] *"Ey Peygamber biz seni… nur saçan bir kandil olarak gönderdik."* 33. Ahzap: 45, 46.

[55] Karaman Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V. 636, 556.

[56] Yazır, VIII; 5883-5885.

[57] 93. Duha: 3-8.

[58] Yazır, VIII, 587.

'hüzün'/'rıfk', ve 'şafak' şeklinde birer kelimede toparlayabiliriz. Bu kelimelerin taşıdıkları anlamlar tek başlarına veya bir bütün olarak ferdin iç dünyasında, ailenin merkezinde ve toplumun bünyesinde meydana gelmek suretiyle etkili bir şefkat eylemini oluşturan dinamik kuvvetlerdir. Sevgi, acıma ve korku şefkatin beslendiği, duygu/kalp ve düşünce/beyin tabanını; şafak, duygunun eyleme dönüşmesini; rıfk ise eylemin yumuşaklıkla tatbik edilmesini simgelemektedir.

Hz. Peygamber'in, maksadının muhataplar tarafından anlaşılması için çeşitli örneklere sıkça başvurduğu bilinmektedir. Atın yavrusunu emzirmesi örneğinde olduğu gibi farklı tariklerden[59] gelen birçok hadiste, şefkat tanımlamalarını anne üzerinden yapmış olması dikkat çekicidir. Bu tercih de bize, şefkatin anne kıvamında bir dokunuş olduğunu göstermektedir.

Hem gören hem de gösteren açısından tasvir etmek gerekirse; şefkat, Allah'ın var ettiği can, evreni kucaklayan feleklere coşku veren hayat enerjisidir. İncitmeksizin varlığa sevgiyle dokunuş, içten gelen bir tebessümle gönül tahtına kuruluştur. Nezakettir, zarafettir, tevazu ile yücelmenin sevincidir. Şefkat, diğerini hissediş, haliyle hemhal olma, dertlenme, derdi olma, derde derman olurken derman bulmadır. Zorluğu omuzlamak, acziyete meydan okumak, çaresizliğe çare olmak, karşılık beklemeden tutup kaldırmaktır. Şefkat, sevgi ile yoğrulanların, acı ile kıvrananların, korku ile tedirgin olanların, kalbini aklının önüne geçirmiş olanların, sahip olabileceği bir enerjidir.[60]

Bazı kavramların tarifi zordur. Tarif etmek bir açıdan da sınırlar çizmektir. Anlam enginliğini tarif kalıplarına sıkıştırmak bir tür daraltmadır. Bu da anlam gücünü zayıflatabilir. Şefkat de denizler kadar engin bir kavramdır. Bu enginlikten ancak akıl kâsemizin sığlığı/derinliği kadarını alabildiğimizi söylemek isteriz.

---

[59] İbnî Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhamme el-Abbâsî el-Kûfî, *Musannef*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble, Yay., Beyrut, Lübnân 2006, XIX, 163; Buhârî, Edeb, 19; Müslim, Tevbe, 17, 19, 22; İbni Mâce, zühd, 35; Dârîmî, Rikâk, 69; Ebû Dâvûd, Cihât, 112, Edeb, 164.

[60] Köse, Saffet, 190.

SONUÇ

Şefkat sözcüğün taşıdığı anlamlardan yatay ve dikey şekilde dörtlü bir kavram haritası belirginleşmiştir.

1. Şefkat, korku ve endişenin sevk etmesi ile gerçekleşen koruma eylemidir.

2. Şefkat, sevgi ve ilginin yoğunlaşması ile ıslaha yönelme eylemidir.

3. Şefkat, hüzün ve acıma duygusunun yoğunlaşması ile meydana gelen hassas bir dokunuştur.

4. Şefkat, olumsuzlukların olumluya, karanlığın aydınlığa, gecenin gündüze dönüşmesidir.

Şefkat, korkunun sevk etmesi, sevginin cezp etmesi ve acıma duygusunun etkilemesi ile bir insana bir canlıya ve bir nesneye nazikçe dokunmak ve rıfk ile muamele etmek suretiyle leyli nehara, kışı bahara, hüzünleri sürûra çevirmektir.

Kavramın anlam binası dört hat/satır ve on altı kelime/sütun üzerinde şekillenmektedir. Şefkat binasının 'korku', 'sevgi', 'acıma'. 'rıfk', ve 'şafak' olan beş temel taşı/kelimesi/kavramı/terimi bulunmaktadır. Bu ıstılahların, taşıdıkları anlamlar, tek başlarına veya bir bütün olarak; ferdin iç dünyasında, ailenin merkezinde ve toplumun bünyesinde meydana gelmek suretiyle etkili bir şefkat eylemini oluşturan dinamik kuvvetlerdir. Korku, sevgi ve acıma, şefkatin beslendiği, duygu/kalp ve düşünce/beyin tabanını; rıfk, eylemin yumuşaklıkla tatbik edilmesini şafak, arzu edilene ulaşılmasını ve amacın gerçekleşmesini simgelemektedir.

Şefkatin; koruma, geliştirme, yumuşak davranma ve sonuca ulaşma olmak üzere dört temel işlevi bulunmaktadır. Şefkatin koruma yönü korkudan, geliştirme yönü sevgiden beslenmektedir. Acıma duygusu, koruma ve geliştirme fonksiyonununa ambalaj olmakta, acıların/karanlıkların sevince/aydınlığa evirilmesi de şafak olarak tezahür etmektedir. Şefkat, zarardan ziyandan, hüsrandan, azaptan, cehennemden, acıdan, elemden, kederden, ağlamaktan korumak; nimete, mükâfata, başarıya, ödüle, sıhhate, afiyete, feraha, huzura, kavuşturmak; sözlü/fiili

müdahaleleri/destekleri incitmeden sunmak kararmaya yüz tutmuş hayatları şafakla buluşturmak böylece yüzleri güldürmektir.

Yaşadığımız çağda ivme kazanmış hak ihlallerinden birisi ve de en az fark edileni tabiatın, hayvanların ve insanların şefkatten mahrum bırakılmasıdır.

Ahlaki erdemler, konumuz itibari ile şefkat, sürekli güncel tutulmalı yeniden ve yeniden kal/söz/anlam ve hal/fiil/eylem olarak hayatta kalmalıdır. Bu durum şefkatin işlevsel olması açısından önemlidir ve gereklidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsned,* thk, Şuayb el-Arnaûdî, Âdil Mürşîd, Müessetü'r-Risâle Yay., Beyrut, 1995-1416, XXII, 463, 506.
- Akay, Hasan, *İslamî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., Ankara 1995.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmet, *Kamus Tercümesi*, TYEKB. Yay., İstanbul, 2013.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve San'at Yay., Anakara 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî,* Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât,* Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, 1121.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük,* Vadi Yay., Ankara 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul, 1970.
- Fidan Ahmet, Kardaş, Nevin, Önen, Salih, Gökdemir, Sevgi, Erkıran, Hanifi, Koç, Hasan, Başbuğ, Namiye, *Türkçe Sözlük*, Millî Eğitim Basımevi, Yay., Ankara 1979.
- Fîrûz, Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, İhya'u-Türasi'l-Arabî, Yay., Beyrut, 1991.
- Foulquıe, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, Terc. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994.
- Görgün, Tahsin, Cafer, Sadık, Yaran, Aliye, Çınar, Enver, Uysal, *İslam Ahlak Esasları,* ANÜ, Yay., 2015.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn, İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur'an Tefsîri,* trc., Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1991.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab Beyrut* 1956.
- Karaman, Fikret, Karagöz, İsmail, Paçacı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Gelişgen, Ahmet, Ural, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* DİB Yay., Ankara, 2010.
- Karaman, Hayrettin, Çağırıcı, Mustafa Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadretin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yay., Ankara 2007.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1992.
- Kutluer, İlhan, "Muhabbet", *DİA,* ,İstanbul, 2005.
- Köse, Saffet, *Genetiği ile oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Yay., Konya 2015.

- Mustafa, İbrahîm, *Mu'cemu'l-Vesîd,* Mektebetül-İslâmiyye Yay.,tsz., yy.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük,* Aralık Yay., İstanbul 1995.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el- el-Haccâc, el-Kuşeyri en-Nisâbûrî *Sahîhu Müslim,* Thk., Halîl, Memûn Şeyhâ, Dâru'l-Marife, Lübnan, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb, *Sünen,* thk., Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* İnkılap Yay., Anakara 1979.
- İsfahanî, Râgıp, *Müfredat,* Trc., Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul, 2012.
- Rıza, Ahmet, *Mucemi Metni'l-Luğa,* Dar-ı Mektebi'l-Hayat, yay., Beyrut tsz.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat,* Ankara 2010.
- Serinsu, Ahmet, Sürmeli, Nedim, Alkan, Mehmet, Akyürek, Arif, Deliser, Ömer, Baştürk, Bilal, Çınar, Ayhan, Yusuf, Ali, *Dîni Terimler Sözlüğü,* MEB, Yay., 2008, 137.
- Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî,* Çağrı Yay., İstanbul, 2001.
- Tarhan. Nevzat, *Duyguların Psikolojisi,* Timaş Yay., İstanbul 2013.
- __________, *Makul Çözümler Aile İçi İletişim Rehberi,* Timaş Yay., İstanbul, 2007.
- Tirmîzî, Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ, *Sünen,* thk., Beşâr b. Avâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 17.02.2016, http://www.tdk.gov.tr.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü,* Kabak Yay., İstanbul 2001.
- Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdulkadir, Hekimoğlu, İsmail, Çam, İlham, *Osmanlıca Türkçe Büyk Lügat,* Ziya Ofset, Yay., İstanbul 1993.
- Zebîdi, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus,* thk., Abdu's-Settar Ahmet Ferac, Daru'l-İhya'i-Türasi'l-Arabiyye, Lübnan, 1965.

The Concept of Compassion as a Meaning and Action*

Recep ERTUĞAY**

Abstract

A concept is the existence of something independent of language. This being is present in the external world and in the mind depending on the situation. Islamic Morality as a system of behavior is not a system which has been put forward and applied together with its concepts and perspectives. Revelation initially became effective in the person of the Prophet; the verses, which were used for various occasions at various times, constituted a coherent whole in his life. The people around the Prophet witnessed the revelation both as their language (Quran) and as a real life / role model (Sunnah) in this integrity and adopted it as a life style. Thus, the concept/meaning/aim, which is stated to be independent of language and verb, was embodied by being transformed into action and discourse. When we think about the concept of compassion, the situation is as follows. Allah ordered man to be affectionate, the Prophet implemented this order in life / sunnah to fulfill the necessity and to demonstrate his practice, and this content was named as 'compassion' as the Companions of the Prophet obeyed Him.

When the processes of this nomenclature - the meaning of the concept of compassion and the transformation of this meaning into a term- are examined, it can be possible to reach an accurate conclusion by studying the use of the concept in the Arabic language, the Qur'an and the hadiths. Therefore, we will examine the concept of compassion in terms of the Arabic language. We will also study it in the Qur'an as It commands compassion, and is a source of teaching and training. We will try to recognize / introduce the concept by considering the way of its taking place in the hadiths in terms of its reflection in life and the Prophet's understanding and meaning.

Keywords: Sunnah, compassion, concept, meaning, action

---

* This paper is the English translation of the study titled "Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı" published in the 9th issue of *İlahiyat Akademi.* (Recep Ertuğay, "Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı", *İlahiyat Akademi*, sayı: 9, Haziran 2019, s. 67-80.)

** Dr. Lecturer, Academic Member of the Department of Hadith, Basic Islamic Studies, Faculty of Divinity, Atatürk University, recep.ertugay@atauni.edu.tr.

*** The paper in Turkish should be referred to for citations.

Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı

Özet

Kavram, bir şeyin dilden bağımsız varlığıdır. Bu varlık duruma göre dış dünyada ve ona bağlı olarak zihinde bulunmaktadır. Bir davranış düzeni olarak İslâm Ahlâkı, kavramları ve ıstılahlarıyla birlikte teorik olarak, ortaya konulup sonra uygulanmış bir sistem değildir. Vahiy önce Hz. Peygamberin şahsında etkin olmuş; çeşitli zamanlarda değişik vesilelerle nazil olan ayetler onun hayatında insicamlı bir bütün teşkil etmiştir. Hz. Peygamberin etrafındaki insanlar vahye; hem lisanı haliyle (Kur'an-ı Kerim) hem de bilfiil hayat/rol model (Sünnet-i Nebî) olarak bu bütünlük içerisinde şahit olmuşlar ve bunu da bir hayat tarzı olarak üstlenmişlerdir.[1] Böylece dilden ve fiilden bağımsız olduğu ifade edilen kavram/anlam/murat, eyleme ve söyleme dönüşmek suretiyle somutlaşmıştır. Şefkat kavramı ile ilgili olarak düşündüğümüzde durum şu minvaldedir. Allah, 'Müşfik' olunmasını vahyetmiş, Hz. Peygamber bu emri, gereğini yerine getirmek ve tatbikatını göstermek üzere yaşama/sünnete dönüştürmüş, Sahabe-i Kiramın da aynı minval üzere Rasûlullâh'a ittiba etmesiyle bu içerik 'şefkat' olarak isimlendirilmiştir.

Bu isimlendirmenin süreçleri, -şefkat kavramının anlamı ve bu anlamın ıstılah/terim haline dönüşmesi- irdelenirken; kavramın, Arap Dilinde, Kur'an'ı Kerim'de ve Hadislerdeki kullanımı ele alınmak suretiyle isabetli bir sonuca varılabilir. Bu nedenle, şefkat kavramını Arap dili açısından inceleyeceğiz. Şefkati emretmesi, öğretimi ve eğitimine kaynaklık etmesi nedeniyle de Kur'an'daki ifadesine bakacağız. Uygulama sahasına inişi, hayata aksedişi Hz. Peygamberin anlayıp anlamlandırması yönüyle de Hadislerde yer alış biçimini ele alarak kavramı tanımaya/tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, şefkat, kavram, anlam, eylem

Compassion as a Meaning

The term, "Şefkat (shafkat)", is an Arabic word generated from the letters of 'ş-f-k'/ "شفق". This term has two common forms meaning " شفِقَ ، يَشفَق ، شَفَقًا ، فهو شَفِيق ، والمفعول مَشْفوق" (abstract/simple) and " أَشفَقَ، يُشْفِقُ،اِشْفَاقٌ، مُشفِق، مُشفَق" (increase/derivative). The singular and plural forms of this term are "شَفِيقٌ، "الشفقَة"، "شَفيقَةٌ"، "شُفقاءُ", "شَفيقات".

It also means 'fearing,' 'avoiding,' 'worrying about an individual's experience of negative incidents,'[2] 'worrying,'[3] 'pitying,' 'forgiving,' 'forgiving a punishment,'[4] 'fearing about the possibility of a decrease in wealth,' 'love resulting

[1] Tahsin Görgün, Cafer Sadık Yaran, Aliye Çınar, Enver Uysal, *İslam Ahlak Esasları,* ANÜ Pub., 2015. 66.

[2] Ibn Manzur, Abu al-Fadl Muhammad ibn Mukarram ibn Ali al-Ansari, *Lisan al-Arab,* Dar Sadir, Beirut 1956, X, 170.

[3] Ahmet Riza, *Mujami Matni al-Lugha,* Dar al-Maktabi al-Hayat, Beirut nd., III, 344.

[4] Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük,* Aralık Pub., Istanbul 1995, 450.

in fear,' 'protection,' 'guardianship,' 'grieving,' 'being soft-hearted,' 'sparse knitting,' 'delicate weaving,'[5] and 'strong wind'[6].

Other meanings of this term include 'avoidance upon fear,' 'protecting somebody by love with the fear of any possible threats against the loved,' 'fear and protecting being together and separate,' 'making efforts greedily to fulfill the targets,'[7] 'those remaining from the sunlight,' 'redness arising from the sunset,' 'dawn,' 'morning,' 'day,'[8] and 'painting a cloth in a reddish color.'[9]

In addition, this term means 'showing mercy, loving with mercy, getting upset at the disasters suffered by other people, ensuring that people with issues solve their problems,'[10] 'loving while protecting,'[11] 'helping without expecting anything, 'loving sincerely,'[12] 'loving while showing mercy and emotion of protection,'[13] and 'pitying the creatures'[14].

This term is indicated in different patterns with the same base in eleven different verses in the Quran despite not being mentioned as compassion. However, the meaning of fear has been added to this term when reflected in Turkish. Verses in the Quran indicate that Muslims should understand the frightfulness of judgment day and avoid the *uprising* that may result in divine

[5] Zabidi, Abu al-Faiz Murtaza Muhammad ibn Muhammad, *Tacu al-Arus Min Jawahiri al-Kamus,* inv. Abdu as-Sattar Ahmat Faraj, Daru al-Ihya al-Turasi al-Arabiyya, Lebanon, 1965. 509.

[6] Vuhaib b. Ahmad Diyab, *Takmilatu Mujam Taji al-Arus,* Damascus, 1992, 170.

[7] "شفق" (shafak) means generalizing the evil and worthless actions and facts while yukalu: " شيء شفق اي رديء" means generalizing the day or daytime. These terms also indicate fear, ambition, pride, wealth, and compassion. "Shafak" and "yutalu" are interchangeably used to reflect fear and avoidance regarding a person and to indicate protecting and showing mercy to the state of that person. Their essential meaning reflects goodness based on fears. They mean "اختلا ط الضوء بسوادالليل" in Arabic. The Arabic term "شفقة" even has the same meaning. Regarding these terms, the singular form is "لي عليه شفق و شفقة اي خوف ورحمة ورقة" and these terms are used to indicate fear and kindness and compassion. Another meaning of the singular form is اخذني منه شفق اي خوف ولي عليه شفق و شفقة اي رحمة شفق district and side. The plural form is also reflected as "اشفاق" ashfak (very compassionate). It is also used as a verb. A person who gives recommendations to another person may have the ambition and purposes of changing the addressee. Even the term Yukalu: اشفاق ,شفيق الناصح عليه شفقا من الباب الرائع اذا حرص علي اصلا حه وهو مشفق وشفيف means the same. الاشفاق means avoidance (in hiatus). Yukâlu: " شفق منه و عليه شفقا من الباب الثاني واشفق اشفاقا اذا حاذر" has three syllables that are not used today. According to the statement of the commentator, the term means fear if given with "من" and bride wealth and mercy if given with "علي". Asım Efendi Seyyid Ahmet, *Kamus Tercümesi,* TYEKB Pub., Istanbul 2013, IV, 4044; Firuz Abadi, *al-Kamusu al-Muhit,* Ihya al-Turasi al-Arabi, Beirut 1991.

[8] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadarettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Pub., Ankara 2007, II, 556.

[9] Ibn Manzur, *Lisan al-Arab,* V. 45; Zabidi, *Taju al-Arus*, X, 179.

[10] Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Pub., Ankara 1979, 4787.

[11] Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük,* Vadi Pub., Ankara 2001, 1230; Shamsaddin Sami, *Kamus al-Turki,* Çağrı Yay., Istanbul, 2001; Fikret Karaman, İsmail, Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Pub., Ankara 2010, 614.

[12] Hasan Akay, *İslami Terimler sözlüğü,* İşaret Pub., Ankara 1995.

[13] Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Pub., Ankara 2003, 708, 709.

[14] Karaman Fikret, et al., *Dini Kavramlar Sözlüğü,* 614.

wrath,[15] and they should carry the same concerns for the members of their families[16] while mentioning the possibility of becoming poor[17]. One verse indicates the fears of angels due to God's magnificence[18] while another one reflects the fears of heaven and earth in regard to responsibility[19]. In addition to the verses indicating the fears to be experienced by tyrants, non-believers, and criminals while facing with the consequences of what they did in thr afterlife,[20] the day is meant as a section of day in Surah Al-Qiyamah.[21]

The letters 'ş-f-k'/ "شفق" are mentioned in verses and hadiths to reflect 'the redness following the sunset',[22] 'daylight before the sunrise,'[23] 'being compassionate,[24] and 'fear of or avoidance from facing a negative incident.'[25]

---

[15] "وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ..." "*…Who fear their Lord unseen, while they are of the Hour apprehensive.*" 21. al-Anbya: 49; "... يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا..." "*…Those who do not believe in it are impatient for it, but those who believe are fearful of it and know that it is the truth...*" 42. ash-Shuraa: 18; "... وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ" "*…And those who are fearful of the punishment of their Lord.*" 70. al-Ma'arij: 67; "... إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ" "*…Indeed, they who are apprehensive from fear of their Lord.*" 23. al-Mu'minun: 57.

[16] "قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ..." "*…They will say, "Indeed, we were previously among our people fearful [of displeasing Allah].*" 52. at-Tur: 26.

[17] "...أَأَشْفَقْتُمْ أَن تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ..." "*…Have you feared to present before your consultation charities? ...*" 57. al-Mujadalah: 13.

[18] "وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ..." "*…And they, from fear of Him, are apprehensive.*" 21. al-Anbya: 28.

[19] "...فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ" "*…Indeed, we offered the Trust to the heavens and the earth and the mountains, and they declined to bear it and feared it…*" 33. al-Ahzab: 72.

[20] "...تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ..." "*…You will see the wrongdoers fearful of what they have earned…*" 42. ash-Shuraa: 22; "...وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ..." "*…and you will see the criminals fearful of that within it…*" 18. al-Kahf: 49.

[21] "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" "*So I swear by the twilight glow*" 48. al-Inshiqaq: 16.

[22] "… ...والمغرب إذا غربت الشمس والعشاء إذا غاب الشفق إلى ثلث الليل . …" "…In *the evening, after the sunset, nighttime, one-third of the night following the disappearance of the redness (of sunset)…*" Malik ibn Anas, Abu Abdullah al-Asbahi al-Himyari, *Muwatta al-Malik*, inv., Muhammad Fuad Abdulbak, Dar al-Hadith, Egypt, 1999. Wukutu as-Salat, 6, 23; "وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ" Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as as-Sijistani, *Sunan,* Ed. Muhammad Nasiruddin al-Albani, Dar'u Ibn al-Hazm, Beirut 2005. Salat, 2, 3, 5, 10; Abu Isa Muhammad ibn Isa, at-Tirmidhi, *Sunan,* inv., Bashar ibn Awad, Dar al-Gharbi al-Islami, Beirut 1996. Salaat,113, 115, 394; Nasai, Abu Abdurrahman ibn Shuaib, *Sunan,* Çağrı Pub., Istanbul 1981, Vakitler, 7, 10, 12, 15, 21, 29, 45; Ibni Majah, Abu Abdillah Muhammad ibn Yazid, al-Kazwini, *Sunan,* inv., Muhammad ibn Salih Raji, Bayt al-Afkari ad-Duwaliya, Riyad, nd., Salat, 1; Ahmad Muhammad ibn Hanbal, *Musnad,* ed. XIX, 322, Shuaib al-Arnaudi, Adil Murshid, Muassat ar-Risala Pub., Beirut, 1995-1416, XIX, 322.

[23] "...يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شفقا..." "…*On Friday, from the dawn to the sunrise …*", Muwatta, Juma, 16; Abu Dawud, Salat, 201; Nasai, Juma, 45.

[24] "… وَأَشْفَقُ عَلَيْهِ... مِنْ غَيْرِهَا..." "*A mother is more compassionate to a child more than anybody.*" Bukhari, Abu Abdillah Muhammad ibn Ismael, *Sahih al-Bukhari,* Çağrı Pub., Istanbul, 1981. Nafaka, 4; "... وشفقة على الوالدين..." "…Compassion toward the mother and father…" at-Tirmidhi, Kiyamat, 48, "... شفقة المسلم على المسلم..." "…Compassion of a Muslim to Another Muslim…" at-Tirmidhi, Birr, 17; "... فَأَشْفَقَ النَّاسُ عَلَى عُثْمَانَ فَلَمَّا مَاتَتْ زَيْنَبُ..." , "…People have pitied Uthman when Zeyneb died…" Ahmet ibn Hanbal, *Musnad,* IV, 31.

[25] "...في غزوة ذات السلاسل فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك..." "*…Amr ibn al-As (r.a.) stated: "I had a nocturnal emission in a cold night during the military campaign of zat as-salasil. I feared of getting killed if I wash my whole body to be clean religiously, so I performed dry ablution…*"; Abu Dawud, Taharat, 124, " فيقول الله تعالى لملائكته انظروا إلى عبدي رجع رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي حتى أهريق دمه..." "*… Look at (this) servant of mine! He took the good deed in account, feared my wrath and returned back (to fight against the enemy by himself)...*"; Abu Dawud, Jihad, 36, Haraj, 33;

It is possible to classify all the attributed meanings in four groups in terms of their relationships with one another.

1. 'Fearing', 'worrying', 'acting in fear', 'protecting'.

2. 'Loving', 'being keen on improvements', 'acting in love', 'guarding'.

3. 'Grieving', 'being softhearted' and 'sensitive', 'acting sensitively'.

4. 'Redness after the sunset', 'redness before the sunrise', 'dawn', 'morning'/'day'.

Compassion as an Action

We are of the opinion that the terms in a group formed during the classification in the field of meaning are the steps that encourage a person to perform an action of compassion. The first emotional step is taken in the first phase, and the next level is achieved with the following steps. The concept of compassion is applied as an action in the last phase. The first step is the beginning of compassion action while the last step is the end. A relationship similar to the one between the words in the group is also established between the items. Each item constitutes a stage of performing an action. The first item indicates a coolness ensured with the breeze blown after the pressure in the humans' soul increases and overflows in the last group toward the low[26] pressure zone. An introduction is made with the first item while the last item indicates the conclusion.

The emphasis on 'fear' in the concepts of 'fearing', 'having concerns', 'acting in fear', and 'protection' is distinctive. It is clear from the verses and hadiths that a common use takes place on the same concept.

Fear is the feeling experienced due to a danger or relevant ideas and possibility of facing a negative incident.[27] The question, "how fear can be related to compassion", may come to mind. Considering this, it can be understood that it is easy to determine such a relationship because people are concerned about themselves, their environments, and everything they love and value. Therefore, they are alerted about these concerns. They also take measures against the negative possibilities. For example, a patient going to a hospital or the relatives of that patient await the results of tests in fear. This is also the case for the people waiting

"...فأكلوا منه فأشفقوا..." *"…They ate (game meat) in a religious place but they were quite shy doing so…"*; "... أشفقنا منها.." *"We feared that…"* Nasai, Tahrim ad-Dam, 2; "...فأشفقت أن يكون معصية..." "I feared disrespecting…"; Nasai, Istiaza, 1; "...ولا أرض ولا رياح ولا جبال ولا بحر إلا وهن يشفقن من يوم الجمعة..." *"The earth, mountains, wind and sea all fear…"* Ibni Majah, Ikama, 79; Ahmet ibn Hanbal, *Musnad*, XXIV, 315.

[26] The Arabic verb "شفق", the base of the term "shafkat" meaning compassion, also means 'breeze'. Vuhaib, 170.

[27] Turkish Language Society, Büyük Türkçe Sözlük (Grand Turkish Dictionary), Date Accessed: 17.02.2016, http://www.tdk.gov.tr.

in front of an operating room. A criminal or a convicted felon tremble before the judge. People pay attention to their environment while walking due to the fear of stepping on a sharp object. The possibility of facing troubles in life cause people to have fears. This fear drives people to take a step with great attention.

For Muslims, life is not limited with the material world. They also consider the eternal life. Due to the fears of the afterlife, they do what is necessary for themselves, for their essences, families, and environment by questioning themselves before getting questioned, by fearing the wrath in the afterlife, and by fulfilling their responsibilities as also reflected in the statement[28] *"…they consider what they do for tomorrow…"*[29]. This attitude arises from the conscious approach "*guarding the people they are responsible for"*[30] formed with the combination of fear and mercy. People with responsibilities fear the idea that those under their responsibilities face negative incidents. A Muslim cannot neglect the helpless eyes he/she sees, helpless hands he/she holds, and the calls for help he/she receives. The concerns for the afterlife and the possibility for Muslim to experience these incidents frighten him/her. In this case, the person shows compassion to self under the context "*…pitying the self and fearing and abstaining from the wrath."*[31]

Compassion can also be described as the protective measures formed with the combination of fear, concern, and distress.

The relationship between the concepts of 'loving,' 'being fond of improvement,' 'acting in love,' and 'guarding,' and the concept of compassion will be reviewed here.

Love is the emotion that drives people to show attention and commitment to an object or a living creature.[32] Love ensures that the emotional state intensifies and gets reflected as actions. In addition, this state helps loved ones be guarded and protected and people improve negative incidents. "In this context, compassion is the last stage of love." [33] It directly arises from love and can be found in all types of love.[34]

The emotion 'sadness' is developed when somebody loses or gets separated from what that person loves or has already attached themselves to.[35] The Prophet got very upset upon the death of his beloved wife Aisha and uncle Abu Talib, and that year was named, 'Sanat al-Huzun'/'Year of Sorrow'.

---

[28] Ibn Kasir, Abu al-Fida Imadu ad-Din, Ismail ibn Umar, *Hadislerle Kur'an Tefsîri,* trans.: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Pub., Istanbul 1991. XIV, 7821.

[29] 59. al-Hashr: 18.

[30] "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" al-Bukhari, Juma, 11, Istikraz, 20; Janaiz, 32.

[31] Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Eser Pub., Istanbul 1970, VIII, 5359.

[32] Ahmet Fidan, Nevin Kardaş, Salih Önen, Sevgi Gökdemir, Hanifi Erkıran, Hasan Koç, Namiye Başbuğ, *Türkçe Sözlük,* Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1979, IV, 2513.

[33] Nevzat Tarhan, *Makul Çözümler Aile İçi İletişim Rehberi,* Timaş Pub., Istanbul, 2007, 26.

[34] Paul Foulquıe, *Pedagoji Sözlüğü*, trans., Cenap Karakaya, Sosyal Pub., Istanbul 1994, 476.

[35] İlhan Kutluer, "Muhabbet", *DİA,* T.D.V. Pub., Istanbul 2005, XXX, 388.

People unconditionally make every possible effort they can to prevent the sorrow that arises from the negative incidents against their loved ones. Compassion is the unconditional form of love. It makes people accept others with both positive and negative characteristics. It is pure with no bad intentions. Compassion ensures that the needs of loved ones are felt and treated accordingly.[36] If one is asked to play a role reflecting an 'affectionate, understanding person,' that would be impossible because compassion cannot be artificial.[37] Compassion include a sincere love in its essence.

Compassion is also understood as the orientation and guardianship formed upon love and attention.

Compassion is occasionally formed upon the evocation of love and formation of fear. It sometimes arises from the combination of love and fear. Love reaches another level with fear or combination of love and fear. People love themselves and their loved ones, and fear the possibility of any negative incidents against themselves. They attempt to protect themselves and others due to love and fear. On the other hand, the concept of 'sorrow' indicates a relationship between love and fear. Losing loved ones causes sorrow as well as fear and concerns. For example, Abu Bakr feared seeing that the polytheists came as close as the entry of Cave of Thawr. Abu Bakr's fear arose from his love toward the Prophet Muhammad (p.b.u.h). The Prophet soothed his friend saying *"Do not worry/get upset"*[38], which indicates that experiencing fears and the mood formed after losing a beloved one is the same. "اشْفَاقٌ" means mercy/goodness mixed with fear. This is similar to the case where a mother compassionately protects her children against all sorts of negativity because the one showing compassion loves the one receiving compassion and therefore gets worried about the possibility of negative actions in this regard.[39] When the preposition of "من" is added to compassion in Arabic, the term means concern/fear and when combined with "في", it means mercy.[40]

Compassion arises from the combination of love and fear, and it is reflected as the action of protection and guarding that is much more effective than the love itself.

Compassion is associated with love and fear considering other evidence that it carries the characteristics of supporting and preventing actions or facts when necessary. The purpose in compassion is to protect the loved and desired one while eliminating the fears and feared ones. In other words, it means welcoming benevolence while expelling the malevolence.

---

[36] 52. at-Tur: 26; Abu Dawud, Salat, 201; Nasai, Juma, 45; At-Tirmidhi, Birr, 17.
[37] Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Pub., Istanbul 2013, 98.
[38] "...لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا..." 9. at-Tawbah: 40. Ahmed b. Hanbal, *Musnad*, I, 181.
[39] Raghib, al-Isfahani, *Müfredat,* trans., Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Pub., Istanbul 2012, 556.
[40] Isfahani, 556.

The third stage reflects the effects of sorrow and pity toward a person over the meaning of 'grieving,' 'being softhearted and sensitive,' and 'approaching sensitively,' and it indicates the conclusion of these effects as a sensitive behavior. Softness or sensitivity of heart means the stimulation of the desire to help the helpless, a miserable person, a creature, a plant, or even an object. This aspect of compassion indicates the field where its relationship with mercy intensifies. This is the evolution of mercy into compassion and conclusion of the feeling of pitying as an action,[41] which can be seen in another example that M. Akif Ersoy, the poet of the Turkish National Anthem, shows empathy toward the pain and suffering of a person and does everything without considering the possibility of getting hurt in his poem. [42] The state he was in was the process of acting with a softness and sensitivity in heart while showing empathy toward the pain. This meaning group provides an aesthetic meaning to compassionate actions. If we are to use the tajwid terminology, compassion is the repetition of fear and love with the same indications and different adjectives while pitying is like the twang arising from this repetition[43].

In the fourth group, the aim will be to explain the relationship between the statements of 'redness following the sunset,' 'redness before the sunrise,' 'dawn' and 'morning,' and actions.

Th redness over the horizon following the sunset is a sensitive touch. This statement essentially evokes compassion and sensitivity like tulle.[44] Compassion requires a tender touch. Therefore, Akif showed his compassion to the martyrs of Gallipoli with the following statement: "Wish I could heal your wounds in the evenings using the maghreb (compassion) as a tulle." He aimed to cover the wounds of the martyr with 'a tulle of compassion'[45], softer than silk, thinking that silk might hurt the martyr.

The dawn in the compassion is too delicate and thin to be held.[46] This is the case for softhearted people. They cannot hold themselves against a case of guardianship. Their moods change in that case. As dawn shows itself over the horizon, a dawn just shows itself in their hearts and minds. The state of a suffering person seems like the night before the dawn. Creatures are exposed to darkness and cold at night. After the dawn disappears, nighttime, malevolence of which we

[41] The relationship between mercy and compassion will be thoroughly detailed later.

[42] My heart bleeds when I see a bleeding wound / I take all risks to do everything to heal however I could / I cannot pass neglecting, because I care. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat,* T.D.V. Pub., Ankara 2010, 358.

[43] Yazır described the letter "ن", the first letter of Surah Al-Qalam, as the particular representative of the creation. Yazır, VIII, 68.

[44] Yazır, VIII, 5678.

[45] Wish I could heal your wounds in the evenings using the maghreb... / I could still do nothing to your memories... Safahat, 387.

[46] Yazır, VIII, 5678.

should avoid and seek help from God in this regard, covers all around.[47] After the dawn disappears, the world of the suffering becomes darker. This is how the dawn is for the hearts and minds that show empathy in different situations. This is the state of focusing upon the possible situations our beloved ones and those in need may experience, feeling the same emotions by showing empathy stating that I may experience the same situation, and recognizing the facts that the conscience may suffer if responsibility is neglected, that the incidents to be experienced in the afterlife concerns people in the mortal word, and that the pains, fears, and love all deepen in this regard. This intense case makes people show empathy toward the people in need of compassion. The birth of a new dawn takes place. This process initially starts in the essence of people. With the domination of malevolent/sincere/warm emotions, egoist/cold/dark feelings lose their positions. The satisfaction of the inner world is reflected to the outer world. A movement of compassion starts then. A state like the appearance of dawn following night and spreading of light slowly in waves, putting an end no darkness, occurs. In this case, dawn is the transformation of night into a morning, and compassion is the transformation of fears into happiness. Darkness disappears when dawn shows itself while mercilessness is eliminated thanks to compassion.

The explanations we collected in the **fourth** group form a compassion process in the manner shown in the examples, and they cover all aspects of all previous descriptions. Just like the formation of electric energy and light following the contact of two opposite poles upon the convergence between them,'[48] dawn/compassion-related actions take place upon the combination of love and fear[49]. This action is completed by being sensitive. The feeling of pitying is like the ground line setting the consistency between love and fear trends.

E.g.:
Dawn before the night : Being softhearted, getting worried.
Night: Intense concerns, fearing.
Dawn before the sunrise: Dealing with a case.
Sunrise: Providing the necessary support:
Encountering with a poor person: Dawn before the night
Focusing on the negative state this poor person may experience: Night
Focusing on the poor: Dawn before the sunrise
Helping the poor: Sunrise
Facing with the orphans: Dawn before the night.
Showing empathy to the orphans: Night
Approaching to the orphans with love: Dawn before the sunrise.

[47] The letters of 'ğ-s-k' in the verse *"And from the evil of darkness when it settles"* are described as the darkness and cold following the disappearance of dawn. 113. al-Falaq: 3.
[48] Saffet Köse, *Genetiği ile oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Pub., Konya 2015, s. 138.
[49] "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" *"So I swear by the twilight glow"* 48. al-Inshiqaq: 16.

Caressing and guarding the orphans: Sunrise

The combination of compassion and dawn is commonly seen in the spoken language. For example, the idiom "my life is in a prison" is used to describe the state of suffering from pain, agony, and extreme poverty. Those indicating the negative statements are called 'pessimistic'. Those who are not compassionate are named 'remorseless'. People who experience undesired situations state that their lives just got worse than ever. Reaching a better situation than the undesired one is called 'seeing the light'. Those who are assisted by somebody in the path to peace pray as follows: 'He/She helped me have peace. May God increase his/her peace.'

Necip Fazıl Kısakürek, one of the great figures of Turkish literature, indicated that the concept of compassion is like a soft touch, and he also referred the concept of daylight with the following verses: "Darkness is too much in the eyes full of tar... Compassion is nowhere but on the wool of my prayer rug."[50]

It is He who sends down upon His Servant [Muhammad] verses of clear evidence that He may bring you out from darkness into the light. And indeed, Allah is to you Kind and Merciful."[51] We can mention the presence of the relationship between the concepts of compassion and dawn. There are three basic aspects in the verse. The purpose of reaching the daylight from the darkness, assigning the Prophet Muhammad for this purpose, and expressing the compassion and mercy of God considering the first two aspects.

After the prophets left the mortal world, God kept on sending prophets to the people who stayed in the dark and lost their paths, and God showed the path to trueness and happiness. Humanity was stuck in a dark whirlpool for six centuries following the ascension of Jesus. God, the one who has great mercy toward the creatures, sent the Prophet Muhammad (p.b.u.h) as a bright candle to ensure that humanity sees the daylight again with the divine orders and that Muhammad leads this process.[52] The concepts of light and bright used for sun and moon[53] were also used for the Prophet Muhammad.[54] Accordingly, it is fair to state that the Prophet Muhammad was sent as compassion/dawn to the world for transforming the darkness into light and night into day.

Surah Ad-Duha was revealed following a pause in revelations. The Prophet was seriously affected by the statements of the polytheists "You are abandoned by

---

[50] Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Pub., Istanbul 1992, 420.

[51] 57. al-Hadid: 9

[52] *"It is He who sends down upon His Servant [Muhammad] verses of clear evidence that He may bring you out from darkness into the light. And indeed, Allah is to you Kind and Merciful."* 2. al-Baqarah: 257; *"Allah is the ally of those who believe. He brings them out from darknesses into the light. And those who disbelieve - their allies are Taghut. They take them out of the light into darknesses. Those are the companions of the Fire. They will abide eternally therein."* 57. al-Hadid: 9

[53] 25. al-Furqan: 61; 71. Nuh: 16; 78. an-Naba: 13.

[54] *"O Prophet, indeed We have sent you as a witness and a bringer of good tidings and a warner."* 33. al-Ahzab: 45, 46.

God"[55] during the period when revelation did not take place, and he underwent a problematic period.[56] This sorrowful period turned into a joy after revelations continued. God indicates in the surah that the divine compassion continues for the Prophet through "...*helping orphans accommodate, making the poor people rich, teaching the true path to those wo do not know…*" , that revelations will continue with the divine blessings, that tomorrow will be better than today, that divine compassion will continue upon the creatures, and that the Prophet will not be deprived of the revelations.[57]

The divine compassion toward the Prophet is revelations following the Prophecy. God showed compassion and guarded the Prophet when he was a orphan child, and kept on sending the revelations and showing compassion to the Prophet. The concept of 'duha', which we believe to match the action of compassion, was sworn at the beginning of the surah. "Like sunlight spreading through darkness and over the earth in waves, God's revelations will arise from the sky of Muhammad[58] and be sent gradually. These revelations will cover all darkness/negativities just like dawn/compassion.

In conclusion, the definitions made for the concept of compassion actually constitute it. Each of four explanation groups in this study can be indicated as 'fear,' 'love,' 'sorrow/softness' and 'dawn'. The meaning of these words are the dynamic forces that separately or collectively form an effective compassion-related activity by arising in the inner world of a person or in the center of families or societies. Love feeds the actions of pitying and fearing and forms the basis of emotions and ideas while dawn indicates the transformation of emotions to actions, and softness reflects performing actions gently.

The Prophet used various examples to ensure that his purpose is understood well by his addressee. As seen in the example where a horse breastfeeds her foal, the definitions of compassion seen in many hadiths from different passages[59] have been made through the concept of motherhood. This trend indicates that compassion is like a maternal touch.

From the perspectives of recognizer and indicator, compassion is the life granted by God or the life energy providing joy to the destiny affecting the whole universe. It is contact with people without hurting them and leaving a sincere impression with a sincere smile. Compassion is kindness, elegancy and joy of achieving a higher status with modesty. It is understanding the value of self and other people, showing empathy toward them, sharing grief, and finding solutions

[55] Karaman Hayrettin, et al., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* V. 636, 556.
[56] Yazır, VIII, 5883-5885.
[57] 93. Ad-Duha: 3-8.
[58] Yazır, VIII, 587.
[59] Ibni Abi Shaiba, Abdullah ibn Muhammad al-Abbasi al-Kufi, *Musannaf,* inv. Muhammad Awamah, Dar al-Qibla Pub., Beirut, Lebanon 2006, XIX, 163; al-Bukhari, Adab, 19; Muslim, at-Tawbah, 17, 19, 22; Ibni Majah, zuhd, 35; al-Darimi, Riqaq, 69; Abu Dawud, Jihad, 112, Adab, 164.

while helping those in need. Undertaking difficulties, challenging weakness, providing a solution to desperation, and helping people without expecting anything in return. Compassion is the energy that can be possessed by those who have love in their essence, worry for their loved ones with fear, and act according to their hearts instead of their minds.[60]

Some concepts are hard to describe. In addition, description means setting borders. Limiting the borders of broad meanings is a type of restriction, which may weaken the essence of meanings. Compassion is a concept that is as broad as seas. We can benefit from this broadness as much as our minds can grasp.

Conclusion

A quadruple concept map was horizontally and vertically achieved from the meanings of compassion.

1	Fearing ⇨	Worrying ⇨	Acting in Fear ⇨	Protecting
2	Loving ⇨	Being keen on improvements ⇨	Acting in love ⇨	Guarding
3	Grieving ⇨	Being softhearted ⇨	Being sensitive ⇨	Acting sensitively
4	Redness after the sunset ⇨	Redness before the sunrise ⇨	Dawn ⇨	Morning/Day

1. Compassion is the act of protection driven by fears and concerns.

2. It is the action of improving the addressee with intense love and attention.

3. It is also a sensitive touch formed with intense emotions of sorrow and mercy.

4. It is the transformation of negatives into positives, darkness into daylight, and night into day.

Compassion is the transformation of nighttime to daytime, winter to spring, and sorrow to happiness due to fears, attractive aspect of love and influence of the feeling of pity by a gentle touch upon a person, creature or object and treat them with goodness.

The meaning of the concept is formed on four lines and sixteen words/columns. The building of compassion has five main cornerstones/words/concepts/terms which are 'fear,' 'love,' 'pitying,' 'goodness,'

---

[60] Köse, Saffet, 190.

and 'dawn.' The meanings of these terms are the dynamic forces that separately or collectively form an effective compassion-related activity by arising in the inner world of a person or in the center of families or societies. Fear, love, and pity reflects the emotions/heart and ideas/mindset while softness indicates performing an action gently and dawn means achieving the desired and fulfilling the target.

Compassion has four basic functions; protection, improvement, gentle treatment, and achieving the result. Protection-related aspect of compassion arises from fears while improvement is directly related to love. The feeling of pity covers the function of protection and improvement, and dawn represents the transformation of pains/darkness into happiness/daylight. Compassion is protecting from losses, sorrow, torment, Jahannam, pain, grief, sadness, and crying; granting blessings, achievements, awards, health, wellness, wealth and peace; providing the verbal/actual interventions/supports without hurting anybody; shedding light to the dark lives; and making people smile.

One of the most common and least recognized violations of rights in this time is the deprivation of compassion for nature, animals, and people.

The moral merits, or compassion in this case, should always be kept up-to-date, and they should be referred to as manners/words/meanings and states/actions/acts. This is important for the concept of compassion in regard to being functional.

REFERENCES

- Ahmad Muhammad ibn Hanbal, *Musnad,* ed., Shuayb al-Arnaudi, Adil Murshid, Muassat ar-Risala Pub., Beirut, 1995-1416, XXII, 463, 506.
- Akay, Hasan, *İslamî Terimler Sözlüğü*, İşaret Pub., Ankara 1995.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmet, *Kamus Tercümesi*, TYEKB Pub., Istanbul 2013.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve San'at Yay., Ankara 2003.
- Bukhari, Abu Abdillah Muhammad ibn Ismael, *Sahih al-Bukhari,* Çağrı Pub., Istanbul, 1981.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât,* Aydın Kitabevi, Ankara 2007, 1121.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük,* Vadi Pub., Ankara 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Eser Pub., Istanbul, 1970.
- Fidan Ahmet, Kardaş, Nevin, Önen, Salih, Gökdemir, Sevgi, Erkıran, Hanifi, Koç, Hasan, Başbuğ, Namiye, *Türkçe Sözlük*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1979.
- Firuz, Abadi, *al-Kamus al-Muhit*, Ihya al-Turasi al-Arabi, Beirut, 1991.
- Foulquıe, Paul, *Pedagoji Sözlüğü,* Trans. Cenap Karakaya, Sosyal Pub., Istanbul 1994.

- Görgün, Tahsin, Cafer, Sadık, Yaran, Aliye, Çınar, Enver, Uysal, *İslam Ahlak Esasları,* ANÜ Pub., 2015.
- Ibn Kasir, Abu al-Fida Imadu ad-Din, Ismail ibn Umar, *Hadislerle Kur'an Tefsîri,* trans.: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Pub., Istanbul 1991.
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Muhammad ibn Mukarram ibn Ali al-Ansari, *Lisan al-Arab,* Beirut 1956.
- Karaman, Fikret, Karagöz, İsmail, Paçacı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Gelişgen, Ahmet, Ural, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* DİB Pub., Ankara, 2010.
- Karaman, Hayrettin, Çağırıcı, Mustafa Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadretin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Pub., Ankara 2007.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Pub., Istanbul, 1992.
- Kutluer, İlhan, "Muhabbet", *DİA,* Istanbul, 2005.
- Köse, Saffet, *Genetiği ile oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Pub., Konya 2015.
- Mustafa, İbrahîm, *Mujamu al-Vasid*, Mektebetü'l-İslâmiyye Pub., nd., sl.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Aralık Pub., Istanbul 1995.
- Muslim, Abu al-Husein ibn al- al-Hajjaj, al-Kushayri an-Nisaburi *Sahihu Muslim,* Ed., Halil, Mamun Shaiha, Dar al-Marifa, Lebanon, 2005.
- Nasai, Abu Abd ar-Rahman ibn Shuayb, *Sunan,* Çağrı Pub., Istanbul 1981.
- Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Pub., Ankara 1979.
- Isfahani, Ragip, *Müfredat,* trans.: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Pub., Istanbul, 2012.
- Riza, Ahmet, *Mujami Matni al-Lugha,* Dar al-Maktabi al-Hayat, Beirut nd.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat,* Ankara 2010.
- Serinsu, Ahmet, Sürmeli, Nedim, Alkan, Mehmet, Akyürek, Arif, Deliser, Ömer, Baştürk, Bilal, Çınar, Ayhan, Yusuf, Ali, *Dîni Terimler Sözlüğü*, MEB Pub., 2008, 137.
- Shamsaddin Sami, *Kamus al-Turki,* Çağrı Pub., Istanbul, 2001.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Pub., Istanbul 2013.
- Tarhan, Nevzat, *Makul Çözümler Aile İçi İletişim Rehberi*, Timaş Pub., Istanbul 2007.
- Tirmidhi, Abu Isa Muhammad ibn Isa, *Sunan,* ed., Bashar ibn Awad, Dar al-Gharbi al-Islami, Beirut 1996.
- Turkish Language Society, Büyük Türkçe Sözlük (Grand Turkish Dictionary), Date Accessed: 17.02.2016, http://www.tdk.gov.tr.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Kabak Pub., Istanbul 2001.
- Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdulkadir, Hekimoğlu, İsmail, Çam, İlham, *Osmanlıca Türkçe Büyk Lügat,* Ziya Ofset Pub., Istanbul 1993.
- Zabidi, Abu al-Faiz Murtaza Muhammad ibn Muhammad, *Tacu al-Arus Min Jawahiri al-Kamus,* inv. Abdu as-Sattar Ahmat Faraj, Daru al-Ihya al-Turasi al-Arabiyya, Lebanon 1965.

مفهوم الشفقة معنى وفعلا*

د. رجب أرطوغاي **

الخلاصة:

يعد المفهوم هو كيان الشيء المستقل عن اللغة. ويوجد هذا الكيان، حسب الظروف، في العالم الخارجي وفي العقل. لا تعد الأخلاق الإسلامية، التي هي نظام سلوكي، نظاما طرحت مفاهيمه ومصطلحاته نظريا ثم تم تطبيقها لاحقا. ولقد تجسد الوحي أولا في شخص النبي محمد صلى الله عليه وسلم، ثم شكلت الآيات التي نزلت في أوقات مختلفة ولأسباب متعددة كيانا متناغما في حياته. ولقد شهد من عاشوا حول النبي الوحي في صورة متكاملة بلسان الحال (القرآن الكريم) والحياة الفعلية النموذجية (السنة النبوية)، ليتبنوه كطريقة حياة يعيشون بها. وهكذا تجسد المفهوم/ المعنى/ المراد، المعبر عنه بشكل مستقل عن اللغة والفعل، في صورة تحول إلى قول وفعل. وعندما نفكر في مفهوم الشفقة، فإننا نرى ما يلي: لقد أوحى الله لنبيه أن يكون "مشفقا"، فحوّل النبي هذا الأمر إلى سنة/ أسلوب حياة من أجل تنفيذ ما فرض وتطبيقه عمليا، ليسمى هذا المفهوم بـ"الشفقة" ولقد تابع الصحابة الكرام الرسول على نفس المنوال.

وعندما تدرَس مراحل هذه التسمية، معنى مفهوم الشفقة وتحول هذا المعنى إلى مصطلح، يمكن الوصول إلى نتيجة صائبة من خلال تناول استخدام هذا المفهوم في اللغة العربية والقرآن الكريم والأحاديث النبوية الشريفة. ولهذا فإننا سنتناول مصطلح الشفقة من وجهة نظر اللغة العربية. وسنتطرق إلى مفهوم الشفقة في القرآن لأمره بها وكونه مصدرا لتعليمها وتعلمها. كما سنتناول انتقال المفهوم إلى ساحة التطبيق وانعكاسه على الحياة وطريقة تناولها في الأحاديث النبوية من خلال فهم النبي وتفسيرها.

الكلمات المفتاحية: السنّة، الشفقة، مفهوم، معنى، فعل

Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı

Recep ERTUĞAY

Özet

Kavram, bir şeyin dilden bağımsız varlığıdır. Bu varlık duruma göre dış dünyada ve ona bağlı olarak zihinde bulunmaktadır. Bir davranış düzeni olarak İslâm Ahlâkı, kavramları ve ıstılahlarıyla birlikte teorik olarak, ortaya konulup sonra uygulanmış bir sistem değildir. Vahiy önce Hz. Peygamberin şahsında etkin olmuş; çeşitli zamanlarda değişik vesilelerle nazil olan ayetler onun hayatında insicamlı bir bütün teşkil etmiştir. Hz. Peygamberin etrafındaki insanlar vahye; hem lisanı haliyle (Kur'an-ı Kerim) hem de bilfiil hayat/rol model (Sünnet-i Nebî) olarak bu bütünlük içerisinde şahit olmuşlar ve bunu da bir hayat tarzı olarak üstlenmişlerdir. Böylece dilden ve fiilden bağımsız olduğu ifade edilen kavram/anlam/murat, eyleme ve

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Anlam ve Eylem Olarak Şefkat Kavramı" التي نشرت في العدد التاسع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (رجب أرطوغاي، مفهوم الشفقة معنى وفعلا، الإلهيات الأكاديمية، يونيو ٢٠١٩، العدد: ٩، ص ٦٧-٨٠).

** عضو هيئة التدريس بشعبة الحديث قسم أساسيات العلوم الإسلامية، كلية الإلهيات جامعة أتاتورك: recep.ertugay@atauni.edu.tr.

*** من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

söyleme dönüşmek suretiyle somutlaşmıştır. Şefkat kavramı ile ilgili olarak düşündüğümüzde durum şu minvaldedir. Allah, 'Müşfik' olunmasını vahyetmiş, Hz. Peygamber bu emri, gereğini yerine getirmek ve tatbikatını göstermek üzere yaşama/sünnete dönüştürmüş, Sahabe-i Kiramın da aynı minval üzere Rasûlullâh'a ittiba etmesiyle bu içerik 'şefkat' olarak isimlendirilmiştir .

Bu isimlendirmenin süreçleri, -şefkat kavramının anlamı ve bu anlamın ıstılah/terim haline dönüşmesi- irdelenirken; kavramın, Arap Dilinde, Kur'an'ı Kerim'de ve Hadislerdeki kullanımı ele alınmak suretiyle isabetli bir sonuca varılabilir. Bu nedenle, şefkat kavramını Arap dili açısından inceleyeceğiz. Şefkati emretmesi, öğretimi ve eğitimine kaynaklık etmesi nedeniyle de Kur'an'daki ifadesine bakacağız. Uygulama sahasına inişi, hayata aksedişi Hz. Peygamberin anlayıp anlamlandırması yönüyle de Hadislerde yer alış biçimini ele alarak kavramı tanımaya/tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, şefkat, kavram, anlam, eylem

The Concept of Compassion as a Meaning and Action

Abstract

A concept is the existence of something independent of language. This being is present in the external world and in the mind depending on the situation. Islamic Morality as a system of behavior is not a system which has been put forward and applied together with its concepts and perspectives. Revelation initially became effective in the person of the Prophet; the verses, which were used for various occasions at various times, constituted a coherent whole in his life. The people around the Prophet witnessed the revelation both as their language (Quran) and as a real life / role model (Sunnah) in this integrity and adoptedit as a life style. Thus, the concept/meaning/aim, which is stated to be independent of language and verb, was embodied by being transformed into action and discourse. When we think about the concept of compassion, the situation is as follows. Allah ordered man to be affectionate, the Prophet implemented this order in life / sunnah to fulfill the necessity and to demonstrate his practice, and this content was named as 'compassion'as the Companionsof the Prophet obeyed Him.

When the processes of this nomenclature - the meaning of the concept of compassion and the transformation of this meaning into a term- are examined, it can be possible to reach an accurate conclusion by studying the use of the concept in the Arabic language, the Qur'an and the hadiths. Therefore, we will examine the concept of compassion in terms of the Arabic language. We will also studyit in the Qur'an as It commands compassion, and is a source of teaching and training. We will try to recognize / introduce the concept by considering the way of its taking place in the hadiths in terms of its reflection in life and the Prophet's understanding and meaning.

Keywords: Sunnah, compassion, concept, meaning, action

الشفقة معنى:

"الشفقة" هي كلمة عربية مشتقة من الجذر "شفق". وللكلمة شكلان شهيران أحدهما مجرد/ بسيط"شفِقَ، يَشفَق، شَفَقًا، فهو شفِيق، والمفعول مَشْفوق " والآخر مزيد " أَشفَقَ، يُشْفِقُ، اِشْفَاقٌ، مُشفِق، "مُشفَق" وعندما نتناول الكلمة كاسم سنجد أن صيغ إفرادها وجمعها هي "شَفِيقٌ"، "الشفقَة"، "شَفيقَةٌ"، "شُفقاءُ"، "شَفيقات".

وتستخدم الكلمة للتعبير عن عدة معان، ألا وهي "الخوف"، "الاجتناب"، "الشعور بالضيق من مواجهة سلبيات شخص آخر"(١)، "القلق"(٢)، "الرحمة"، "العفو"، "الصفح"(٣)، "الخوف من تراجع مستوى الممتلكات"، "الحب الباعث على الخوف"، "الحماية"، "الحزن"، "رقة القلب"، "النسيج المتفرق"، "النسيج الدقيق"(٤)، "هبوب الرياح بقوة"(٥).

وهناك معان أخرى للكلمة منها "التجنب بالخوف"، "حماية شخص بالحب خوفا من تضرره"، اجتماع الخوف والحماية أو انفصالهما"، "السعي باجتهاد لإصلاح شخص"(٦)، "ما تبقى من ضوء الشمس"، الحمرة المتكونة مع غروب الشمس"، "الفجر"، "الصبح"، "النهار"(٧)، "صبغ الملابس بلون أحمر"(٨).

كما أن الكلمة تحمل معان عديدة أخرى منها "الإشفاق" والذي يعني حب الآخرين مع الإشفاق عليهم والحزن على الكوارث التي تصيبهم والعمل على إنقاذ الجميع مما يعانون من مشاكل(٩)، وكذلك الحب مع الحماية(١٠)، والمساعدة دون انتظار مقابل، والحب من القلب(١١)، والتعاطف المختلط بمشاعر الإشفاق والحماية(١٢)، مشاعر الإشفاق والرحمة تجاه المخلوقات(١٣).

---

(١) أبو الفضل محمد بن مكرم بن منظور، لسان العرب، دار صادر، بيروت ١٩٥٦، العاشر، ١٧٠.

(٢) أحمد رضا، معجم متن اللغة، دار مكتبة الحياة، بيروت، بدون تاريخ، الثالث، ٣٤٤.

(٣) سردار موتشالي، معجم التركية – العربية، دار أرالك للنشر، إسطنبول ١٩٩٥، ٤٥٠.

(٤) مرتضى الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، دار إحياء التراث العربي، لبنان، ١٩٦٥، ٢٥. ٥٠٩.

(٥) وهيب بن أحمد دياب، تكملة معجم تاج العروس، دمشق، ١٩٩٢، ١٧٠.

(٦) "شفق" تطلق على الشيء الرديء وعديم الأهمية؛ فيقال: "شيء شفق أي رديء" كما تطلق على النهار. وتعني الخوف والاحتراز والحب والرحمة. ويستخدم هذان المعنيان بشكل مشترك، وهو ما يعني أن يتصرف الإنسان بحب ورقّة لحماية شخص ما خوفا وحذرا من حلول مكروه به. وباختصار فهي العناية المختلطة بالخوف. وهي بمعنى "اختلاط الضوء بسواد الليل" . فكلمة "شفقة" تحمل هذا المعنى. وتقول: "لي عليه شفق وشفقة أي خوف ورحمة ورقة" وأحيانا تستخدم بمعنى الخوف فقط وأحيانا بمعنى الحب والرقة فقط. تقول: أخذني منه شفق أي "خوف ولي عليه شفق وشفقة أي رحمة شفق وهو ما يستخدم بمعنى النهي والتجنب. والجمع "أشفاق". وهي كذلك المصدر. وتأتي بمعنى حرص وإقدام من ينصح على إصلاح من ينصحه: يقول: شفيق الناصح عليه شفقا من الباب الرائع إذا حرص على إصلاحه وهو مشفق وشفيق"/ "إشفاق يكون بهذا المعنى. الإشفاق (بكسر الهمزة) بمعنى التجنب. يقول: " شفق منه و عليه شفقا من الباب الثاني وأشفق اشفاقا إذا حاذر" وهناك قول يقول إنه لا يستخدم من الثلاثي. وبحسب بيان الشارحفإذا اقترنت بحرف "من" تكون بمعنى الخوف، وأما إذا اقترنت بحرف "على" فتكون بمعنى الحب والرعاية. عاصم أفندي سيد أحمد، ترجمة القاموس، منشورات TYEKB، إسطنبول ٢٠١٣، ٤، ٤٠٤٤؛ فيروز آبادي، القاموس المحيط، إحياء التراث العربي، بيروت ١٩٩١.

(٧) خير الدين قارامان، مصطفى تشاغرجي، إبراهيم كافي دونمز، صدر الدين جوموش، تفسير طريق القرآن باللغة التركية، منشورات رئاسة الشؤون الدينية التركية، أنقرة ٢٠٠٧، ٢، ٥٥٦.

(٨) ابن منظور، لسان العرب، ٥. ٤٥؛ الزبيدي، تاج العروس، ١٠، ١٧٩.

(٩) مصطفى نهاد أوزون، معجم عثماني-تركي، دار انقلاب للنشر، أنقرة ١٩٧٩/ ٤٧٨٧.

(١٠) محمد دوغان، المعجم التركي الكبير، دار وادي للنشر، أنقرة ٢٠٠١، ١٢٣٠؛ شمس الدين سامي، القاموس التركي، دار تشاغري للنشر، إسطنبول ٢٠٠١؛ فكرت قارامان، إسماعيل قراجوز، إبراهيم باتشاجي، محمد جانبولاط، أحمد جاليشجن، إبراهيم أورال، معجم المصطلحات الدينية، منشورات رئاسة الشؤون الدينية التركية، أنقرة ٢٠١٠، ٦١٤.

(١١) حسن أقاي، معجم المصطلحات الإسلامية، دار إشارت للنشر، أنقرة ١٩٩٥.

(١٢) سلجوق بوداك، قاموس علم النفس، دار العلم والفن للنشر، أنقرة ٢٠٠٣/ ٧٠٨/ ٧٠٩.

(١٣) فكرت قارامان وآخرون، معجم المصطلحات الدينية، ٦١٤.

ترد الكلمة في ١١ آية في القرآن الكريم بقوالب مختلفة من المصدر نفسه وإن لم ترد في شكل كلمة الشفقة. ولقد أخذت الكلمة معنى "الخوف" عندما نقلت إلى اللغة التركية. ولقد تحدثت هذه الكلمة عن حالة الدهشة التي ستصيب المؤمنين يوم القيامة وخوفهم من الوقوع في العصيان الذي يمكن أن يؤدي إلى غضب الله(١٤)، وشعورهم بهذا الخوف من أجل أنفسهم وأفراد الأسرة الذين يتحملون مسؤوليتهم(١٥)، وكذلك الخوف من التعرض للفقر(١٦). وأشير لمعناها في آية كريمة على أنه خوف الملائكة من عظمة الله(١٧)، كما أشير في آية أخرى على أنه خوف السماوات والأرض من تحمل التكليف الإلهي(١٨). وإضافة إلى الآيات التي تشدد على حالة الخوف التي سيعيشها الظالمون والكافرون والمجرمون عندما يواجهون عاقبتهم في الآخرة(١٩)، فقد كان في سورة القيامة مقصودا الشفق بصفته جزءا زمنيا من اليوم(٢٠).

ويرد مصطلح "شفق"، كذلك في الأحاديث النبوية الشريفة بشكل يتوافق مع استخدامه في الآيات القرآنية الكريمة(٢١)،(٢٢) بمعنى "الحُمرة الظاهرة في الأفق عقب غروب الشمس"(٢٣)، "النور الذي يسبق شروق الشمس"(٢٤)، "أن يكون المرء مشفقا"، و"الخوف من مواجهة عاقبة السوء".

---

(١٤) ... ﴿ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾ ٢١. سورة الأنبياء: ٤٩; ... ﴿ يَسْتَعْجِلُ بِهَا ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مُشْفِقُونَ مِنْهَا ﴾ ٤٢. سورة الشورى: ١٨; ... ﴿ وَٱلَّذِينَ هُم مِّنْ عَذَابِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾ ٧٠. سورة المعارج: ٦٧; ... ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾ ٢٣. سورة المؤمنون: ٥٧.

(١٥) ... ﴿ قَالُوٓا۟ إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِىٓ أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾ ٥٢. سورة الطور: ٢٦.

(١٦) ... ﴿ ءَأَشْفَقْتُمْ أَن تُقَدِّمُوا۟ بَيْنَ يَدَىْ نَجْوَىٰكُمْ صَدَقَٰتٍ ﴾ ... ٥٧. سورة المجادلة: ١٣.

(١٧) ... ﴿ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾ ٢١. سورة الأنبياء: ٢٨.

(١٨) فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ..." ٣٣. سورة الأحزاب: ٧٢.

(١٩) ... ﴿ تَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ مُشْفِقِينَ ﴾... ٤٢. سورة الشورى: ٢٢; ... ﴿ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ ﴾... ١٨. سورة الكهف: ٤٩.

(٢٠) ﴿ فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلشَّفَقِ ﴿١٦﴾ ﴾ ٤٨. سورة الانشقاق: ١٦.

(٢١) "... .والمغرب إذا غربت الشمس والعشاء إذا غاب الشفق إلى ثلث الليل أبو عبد الله مالك بن أنس الأصبحي الحميري، الموطأ للإمام مالك، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الحديث، مصر، ١٩٩٩. أوقات الصلاة، ٦، ٢٣ "وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ" أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، السنن، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، دار ابن حزم، بيروت ٢٠٠٥. الصلاة ٢، ٣، ٥، ١٠؛ أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، السنن، تحقيق: بشار عواد، دار الغرب الإسلامي، بيروت ١٩٩٦. الصلاة، ١١٣، ١١٥، ٣٩٤؛ أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، السنن، تحقيق، دار تشاغري للنشر، إسطنبول ١٩٨١، الأوقات، ٧، ١٠، ١٢، ١٥، ٢١، ٢٩، ٤٥؛ أبو عبد الله محمد بن ماجة، السنن، تحقيق:

محمد بن صالح رجائي، بيت الأفكار الدولية، الرياض، غير مؤرخ. الصلاة، ١؛ أحمد محمد بن حنبل، المسند، تحقيق: شعيب الأرنؤوط ١٩، ٣٢٢، عادل مرشد، دار مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٥- ١٤١٦.

(٢٢) "...يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شفقا..." الموطأ، الجمعة، ١٦؛ أبو داود، الصلاة، ٢٠١؛ النسائي، الجمعة، ٤٥.

(٢٣) "...وَأَشْفَقُ عَلَيْهِ... مِنْ غَيْرِهَا.." «الأم أكثر شفقة على ولدها من غيرها» أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، صحيح البخاري، دار تشاغري للنشر، إسطنبول، ١٩٨،١. النفقة، ٤؛ "...وشفقة على الوالدين..."الترمذي، القيامة، ٤٨،"...شفقة المسلم على المسلم..." الترمذي، البر، ١٧؛ "...فَأَشْفَقَ النَّاسُ عَلَى عُثْمَانَ فَلَمَّا مَاتَتْ زَيْنَبُ..." أحمد بن حنبل المسند، المجلد الرابع، ٣١.

(٢٤) قال عمرو بن العاص رضي الله عنه: "...احتلمت ذات ليلة باردة في غزوة ذات السلاسل فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك، فتيممت..." أبو داود، الطهارة، ١٢٤، "فيقول الله تعالى لملائكته انظروا إلى عبدي رجع رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي حتى أهريق دمه..." أبو داود، الجهاد، ٣٦، الخراج، ٣٣; "...فأكلوا منه فأشفقوا..." "... أشفقنا منها.." النسائي، تحريم الدم، ٢؛ "...فأشفقت أن يكون معصية..." النسائي، الاستعاذة، ١. "...ولا أرض ولا رياح ولا جبال ولا بحر إلا وهن يشفقن من يوم الجمعة..."ابن ماجة، الإقامة، ٧٩؛ أحمد بن حنبل، المسند، ٢٤، ٣١٥.

ويمكن وضع تصنيف من ٤ مجموعات من حيث العلاقات بين المعاني التي سردناها.

١. "الخوف"، "القلق"، "الميل بالخوف"، "الحماية".

٢. "الحب"، "الميل للإصلاح"، "الميل بالحب"، "الحماية".

٣. "الحزن"، "رقة القلب"، "التصرف برفق".

٤. "الحُمرة المتشكلة في السماء بعد غروب الشمس"، "الحُمرة المتشكلة في السماء قبل شروق الشمس"، "الشفق"، "الصبح/ النهار".

الشفقة فعلا:

نعتقد أن الكلمات الواردة في التصنيف الذي قمنا به في مجال المعاني تعد درجات ترفع المرء إلى مستوى فعل الشفقة. تبدأ الخطوة الأولى من خلال جانب المشاعر، ثم ينتقل المرء إلى مستوى أعلى، لتتحقق "الشفقة" في الدرجة الأخيرة كفعل. تعد الدرجة الأولى هي بداية الشفقة، وأما الدرجة الأخيرة فهي منتهاها. وثمة علاقة مشابهة للعلاقة بين الكلمات الواردة في المجموعة كذلك بين المواد. فكل مادة تشكل درجة من درجات السلم الموصل للفعل. فبالمادة الأولى يرتفع الضغط داخل الإنسان[٢٥]، وفي المجموعة الأخيرة يخرج إلى الخارج ويهفو نحو الضغط المنخفض كالنسمة ليحصل الترطيب. تتم المقدمة من خلال المادة الأولى، وأما المادة الرابعة فتصل بنا إلى الخاتمة.

وفي المجموعة الأولى التي تضم "الخوف"، "القلق"، "الميل بالخوف"، "الحماية" يبرز مصطلح "الخوف" كأكثر المصطلحات التي يشدّد على أهميته. ونرى في الآيات والأحاديث أن هذا المصطلح يستخدم بكثرة على هذا النحو.

إن الخوف هو الشعور بالقلق الذي يحس به الإنسان عندما يكون هناك احتمال أن يواجه خطر أو فكرة خطيرة أو عاقبة سوء[٢٦]. وربما يتبادر إلى الذهن في الوهلة الأولى سؤال "ما علاقة الخوف بالشفقة؟" وعندما نفكر قليلا نرى أنه ليس من الصعب رصد هذه العلاقة؛ ذلك أن الإنسان يشعر بالقلق تجاه نفسه ومن حوله وكل شيء يملكه ويعرف قيمته. ولهذا فهو يكون متيقظا دائما، ويتخذ التدابير الاحتياطية لمواجهة الاحتمالات السلبية. فمثلا عندما يذهب مريض للخضوع للفحص في المستشفى فإنه أو أحد أقاربه ينتظر نتائج التحليلات وهو خائف. الأمر ذاته ينطبق على القلق الذي يشعر به من ينتظرون أمام غرفة العمليات، كما أن المتهم أو الشخص الذي أسندت إليه تهمة عندما يعرض أمام القاضي في المحكمة يرتعد خوفا من أن ينال عقوبة، وينتبه الشخص في سيره خشية أن تغرس شوكة في قدمه. إن احتمالية التعرض للشوك في رحلة الحياة يتسبب في بث مشاعر الخوف في قلوب البشر، وهو الخوف الذي يدفع المرء ليسير بحذر شديد خشية أن يقع فيما يخشاه.

(٢٥) ولقد نسب معنى "هبوب الريح" على كلمة"شفق" التي هي جذر الفعل الذي يستند إليه مصطلح الشفقة. وهيب، ١٧٠.

(٢٦) مجمع اللغة التركية، المعجم التركي الكبير، تاريخ الوصول: ٢٠١٦, ٠٢, ١٧ http://www.tdk.gov.tr.

إن الحياة بالنسبة للإنسان المؤمن ليست قاصرة على الحياة الدنيا وحسب. بل يضيف إلى حسابه الجانب الأخروي. ولهذا فهو يحاسب نفسه قبل أن يحاسَب(٢٧) "... *وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ...*" (٢٨) فيخشى عذاب الآخرة ويهتم بأمور نفسه وأسرته ومن حوله لتأدية ما يقع على عاتقه من مسؤولية. وينبع هذا الاهتمام من اجتماع الخوف والعناية ووعي "*كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته*"(٢٩). ويخشى المسؤولون أن يتعرض من يتحملون مسؤوليتهم لعاقبة السوء. فالمؤمن لا يمكنه أن يقف موقف المتفرج أمام العين التي تنظر له واليد التي تمد له والبكاء الذي يسمعه. كما أنه يشعر بالخوف بسبب القلق من حساب الآخرة وإمكانية وقوعه في هذه العاقبة. وهو الأمر الذي يدفع المرء إلى أن يشفق على نفسه في سياق "*حالة الإشفاق على النفس والخوف من العذاب ومحاولة اتقائه*"(٣٠).

ويمكن تعريف الشفقة من هذا الجانب بأنها تدابير الحماية التي تتخذ بعدما تشتد مشاعر الخوف والقلق.

ولنتناول معاني مصطلحات "الحب" و"الميل للإصلاح" و"الميل بالحب" و"الحماية" التي تأتي ضمن المجموعة **الثانية** وعلاقتها بالشفقة.

إن الحب هو اسم الشعور الذي يدفع الإنسان للتعبير عن اهتمامه وارتباطه بشخص أو شيء(٣١). وعندما يزيد الشعور بالحب ليتحول إلى فعل فإنه يدفع المرء إلى حماية المحبوب واتخاذ التدابير اللازمة لإصلاح جوانبه السلبية. "وفي الواقع تعد الشفقة هي الوصول إلى أبعد حدود الحب"(٣٢). فهي نابعة مباشرة من الحب وموجودة في كل أشكال الحب(٣٣).

وأما "الحزن" فهو – في الواقع – الشعور الذي يولد لدى المرء عندما يفقد الأشياء التي يحبها ويتعلق بها(٣٤). فالنبي صلى الله عليه وسلم حزن كثيرا لوفاة زوجته خديجة وعمه أبو طالب اللذين أحبهما كثيرا، ليسمى ذلك العام في التاريخ الإسلامي بـ"عام الحزن".

ولا يبخل الإنسان ببذل كل ما بوسعه من جهد كيلا يعيش حالة الحزن الذي يمكن أن يصيبه بسبب أي سوء يصيب أحبابه. إن مشاعر الشفقة هي الشكل غير المشروط من الحب. وهي تجعل المرء يقبل الآخرين

(٢٧) عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير، تفسير القرآن بالأحاديث، ترجمه للتركية: بكير قارليغا، بدر الدين تشتين أر، دار تشاغري للنشر، إسطنبول ١٩٩١، ١٤، ٧٨٢١.

(٢٨) ٥٩. سورة الحشر: ١٨.

(٢٩) "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ " البخاري، الجمعة، ١١، الاقتراض، ٢٠؛ الجنائز، ٣٢.

(٣٠) محمد حمديً إلمالي يازير، دين الحق، لغة القرآن، دار أسر للنشر، إسطنبول ١٩٧٠، ٨، ٥٣٥٩.

(٣١) أحمد فيدان، نيفين قارداش، صالح أونين، سفجي جوكدمير، حنيفي أرقيران، حسن كوتش، ناميه باشبوغ، المعجم التركي، دار التعليم الوطني، أنقرة ١٩٧٩، ٤، ٢٥١٣.

(٣٢) نوزاد طارهان، دليل التواصل داخل الأسرة بحلول معقولة، دار تيماش للنشر، إسطنبول ٢٠٠٧، ٢٦.

(٣٣) بول فولكيه، معجم علم التربية، ترجمه للتركية: جناب قراقايا، دار سوسيال للنشر، إسطنبول ١٩٩٤، ٤٧٦.

(٣٤) إلهان قوتلو أر، "المودة"، الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي، إسطنبول ٢٠٠٥، ٣٠، ٣٨٨.

بمزاياهم وعيوبهم. وهي الحب الصافي الخالي من أي نوايا خبيثة. فيشعر المرء باحتياجات من أمامه ويعامله معاملة خاصة(٣٥). ولو قيل له "تقمص دور الشخص المشفق والمتفهم للآخرين" لا يمكن للمرء أن يتظاهر بهذه المشاعر. فلا يمكن أن يكون هناك شفقة مصطنعة(٣٦). ذلك أن الشفقة أصلها يكون مبني على حب يأتي من أعماق الفرد.

وتظهر الشفقة في سياق هذه المادة في صورة الحماية التي تتحقق والميل الذي يتكون لدى المرء من خلال وجود الحب والاهتمام.

وتتشكل الشفقة أحيانا من خلال وجود الحب، وأحيانا تظهر بطرد الخوف، وأحيانا تنشأ من وجود الحب والخوف معا. كما أنها تتشكل أحيانا بالحب، وأحيانا بالخوف، وأحيانا باجتماعهما معا. فالشخص يحب نفسه وأحبابه، لكنه يخشى في الوقت ذاته أن يصابوا بأذى. ويبحث عن طرق الحماية والمحافظة من خلال الحب والخوف. وأما مصطلح "الحزن" فيبرهن على أن هناك علاقة بين الحب والخوف. وكما أن خسارة من تحب يكون سببا في حزنك، فإن الخوف والقلق كذلك يكونان سببا في الحزن. كان سيدنا أبو بكر رضي الله عنه قد شعر بالخوف عندما اقترب المشركون من باب غار ثور. وكان سبب خوفه هو حبه للنبي صلى الله عليه وسلم. فبادر النبي لتطمينه بقوله: "لا تحزن"(٣٧). فهذه الواقعة تثبت أن الحالة الروحية التي يتسبب بها وقوع ما يخشاه الإنسان وخسارة المحبوب واحدة في كلتا الحالتين. وأما كلمة "إِشْفَاقٌ" فتتضمن معنى العناية أو الإحسان المختلطة بالخوف. وهي تشبه الحالة التي تفرد فيها الأم أجنحة الرحمة على ولدها خوفا من أي شيء سلبي يمكن أن يصيبه. ذلك أن الشخص الذي يظهر الشفقة يحب الشخص الذي يشفق عليه ويخشى أن يصيبه مكروه(٣٨). وعندما تستخدم الكلمة بالمعنى المتعدي مع حرف "من"تكون بمعنى الخوف، وأما عندما تستخدم بالمعنى المتعدي مع الحرف "في" فإنها تعنى العناية بشكل أكبر(٣٩).

وفي هذا المقام يظهر أمامنا مصطلح الشفقة في صورة الحماية والرعاية التي اكتسبت المزيد من القوة مقارنة بسابقاتها والتي تشكلت من خلال اندماج مشاعر الحب والخوف.

ويمكن تأصيل الشفقة من خلال الحب والخوف من حيث أنها تحمل سمات الدعم والمنع. ذلك أن الغرض من فعل الشفقة هو المحافظة على المحبوب والمطلوب والمرغوب وتبديد المخاوف. وهي نوع من أنواع فتح الخير ودفع الشر.

وأما معاني "الحزن" و"رقة القلب" و"التصرف برفق" التي جمعناها في المجموعة **الثالثة** فهي تعني التأثر

(٣٥) ٥٢. سورة الطور: ٢٦؛ أبو داود، الصلاة، ٢٠١؛ النسائي، الجمعة، ٤٥؛ الترمذي، البر، ١٧.
(٣٦) نوزاد طارهان، علم نفس المشاعر، دار تيماش للنشر، إسطنبول ٢٠١٣، ٩٨.
(٣٧) ...﴿ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ﴾... ٩. سورة التوبة: ٤٠. أحمد بن حنبل، المسند، ١، ١٨١.
(٣٨) راغب الأصفهاني، المفردات، ترجمه للتركية: عبد الباقي جونش، محمد يولجو، دار تشيرا للنشر، إسطنبول ٢٠١٢، ٥٥٦.
(٣٩) الأصفهاني، ٥٥٦.

مع ظهور مشاعر الحزن والإشفاق عند رؤية شخص ما أو شيء ما وتحول هذا التأثر إلى تصرف رقيق. تعني رقة القلب أنه عندما يرى الإنسان شخصا عاجزا مسكينا يحتاج للمساعدة، أو حتى كائنا أو نباتا بل وربما جمادا، يشعر بأنين داخله ويرق قلبه وتتنامى لديه مشاعر الرغبة في المساعدة. إن هذا الجانب من الشفقة يقابل المجال الذي تزيد فيه علاقته بالرحمة. فهذه الحالة هي تحول الرحمة إلى شفقة وانتهاء مشاعر الإشفاق إلى فعل(٤٠). وكما قال شاعر الاستقلال التركي محمد عاكف أرصوي بقوله البليغ، فإن الشفقة هي أن يشعر الإنسان بالألم عندما يرى جرحا ينزف، فيهتم ويبادر إلى تضميده مهما كان الثمن(٤١). وهي أن يشعر المرء بالألم في داخله ويبادر إلى التدخل لرفعه برقة قلبه. وتكسب مجموعة المعاني هذه فعل الشفقة بُعدا جماليا. ولو حاولنا التعبير عن هذا الأمر من خلال مصطلحات علم التجويد، فسنرى أن الشفقة هي إدغام مشاعر الحب والخوف التي تتفق معها في المخرج وتختلف معها في الصفة، وأما مشاعر الإشفاق فهي غُنة هذا الإدغام(٤٢).

ولنحاول الآن توضيح علاقة الفعل بعبارات "الحُمرة المتشكلة في السماء بعد غروب الشمس"، "الحُمرة المتشكلة في السماء قبل شروق الشمس"، "الشفق"، "الصبح/ النهار" التي ذكرناها في المجموعة **الرابعة**.

إن الحُمرة المتشكلة في الأفق بعد غروب الشمس في المساء هي لمسة حساسة. وهي تعني في الواقع الرقة مثل رقة القماش الخفيف الشفاف(٤٣). وأما الشفقة فتتطلب لمسة مدللة. ولهذا فقد عبر الشاعر محمد عاكف أرصوي عن شفقته تجاه شهداء جاناق قلعة في البيت الذي قال فيه "لو لففت جرحك بالمغرب والليل الرقيق". فهو أراد أن يلف جرح الشهيد بـ"المغرب الرقيق"(٤٤) أي الشفق/ الشفقة بعدما أيقن أنه أرق من الحرير، خشية أن يؤلم الشهيد.

ولو نظرنا من زاوية أخرى، سنرى أن الشفق الذي يغطي السماء وقت المغرب يكون رقيقا ودقيقا لدرجة أن أحدا لا يستطيع إدراكه(٤٥). وهذا هو حال الأشخاص المشفقين. فهم لا يتحملون أن يقفوا متفرجين أمام أي مشهد يتطلب الحماية. بل تتغير أحوالهم القائمة. فيسقط على قلوبهم وأذهانهم شفق كما يسقط الشفق على الأفق. وتشبه حالة المظلوم الذي نزعت عنه يد الشفقة الليل الذي يأتي بعد انسحاب الشفق من الأفق. وحينها يحكم عليه بالبقاء في الظلمة والبرودة بعدما يزول الضوء والحرارة. يختفي الشفق ليلف الليل الذي نستعيذ بالله من شره الأرجاء(٤٦). وعندما تختفي الشفقة كذلك فإن الظلام يحل على عالم المظلوم. فهذا هو الشفق في قلوب

(٤٠) وسنتحدث لاحقا بالتفصيل عن علاقة الرحمة بالشفقة.

(٤١) لو رأيت جرحا داميا تحرقت حتى كبدي / ولا أبالي إن تعرضت لأي عذاب من أجل تضميده / لا يمكن أن أقول لا تبالي يا رجل بل أنا أبالي. محمد عاكف أرصوي، الصفحات، منشورات وقف الديانة التركي، أنقرة ٢٠١٠، ٣٥٨.

(٤٢) لقد وصف يازير حرف "ن" الذي يعتبر أول حرف في سورة القلم بأنه "أبرز ممثل للبشر والطبيعة". يازير، ٨، ٦٨.

(٤٣) يازير، ٨، ٥٦٧٨.

(٤٤) لو لففت جرحك بالمغرب والليل الرقيق.. فما يمكنني أن أقول إنني فعلت شيئا من أجلك... الصفحات، ٣٨٧.

(٤٥) يازير، ٨، ٥٦٧٨.

(٤٦) ولقد فُسرت كلمة "غسق" في الآية "ومن شر غاسق إذا وقب" على أنها الظلمة والبرودة اللتان تأتيان بعد تبدد الشفق. ١١٣. سورة الفلق: ٣.

وعقول من يتعاملون مع الوضع بتعاطف كبير. إن هذه الحالة هي حالة التركيز على الوضع الذي يمكن أن يصبح عليه من نحبهم وأولئك الذين يحتاجون إلى الدعم، ومشاركة المشاعر والآلام نفسها، وخوف المرء من أن يقع في المصيبة ذاتها، والوقوع في براثن سجن الضمير إذا ما تهرب المرء من تحمل المسؤولية، فضلا عما سيلاقيه في الآخرة، وهو ما يحاصر الإنسان من كل جانب، مما يرفع من مستوى الآلام ويزيد الخوف ويعمّق مشاعر الحب. ولهذا فإن هذه المشاعر الفياضة تقذف في قلب الإنسان رغبة في التحرك من أجل من يحتاجون إلى الشفقة. وحينها يولد شفق جديد. وهي الوتيرة التي تبدأ أولا داخل الإنسان. وعندما تقوى مشاعر الإشفاق والحميمية والنور تتبدد مشاعر الأنانية والبرودة والظلمة. وتنتشر حالة الإشباع هذه من العالم الداخلي إلى العالم الخارجي. وتبدأ حركة تستمد دفعتها من الرقّة. وحينها تحدث حالة تشبه بالضبط قدوم الشفق بعد الليل وانتهاء الظلمة بانتشار النور بشكل رقيق في صورة أمواج. وبهذا المعنى يعد الشفق هو تحول الليل إلى نهار، وأما الشفقة فهي انقلاب المخاوف إلى أفراح. عندما يولد الشفق تتبدد الظلمة، وعندما تحل الشفقة ينتهي الظلم.

إن التوضيحات التي جمعناها في المجموعة **الرابعة** تشكل وتيرة الشفقة داخل نفسها بالطريقة التي سردناها في الأمثلة، كما أنها تعد شاملة لكل أوجه المواد السابقة عليها. وكما تولد الطاقة والنور من اختلاط قطبين بتأثير قوة الجاذبية الموجودة لدى كل قطب يعد مضادا من حيث الطاقة الكهربائية(٤٧)، فإنه عندما يمتزج الحب بالخوف يتولد الشفق/ الشفقة(٤٨). ويصل هذا الشعور إلى الكمال من خلال تطبيقه بواسطة الرفق. وأما مشاعر الإشفاق فتشبه الخط الأرضي الذي يضمن التناغم بين تياري الحب والخوف.

مثال:

الشفق ما قبل الليل: رقة القلب، القلق.

الليل: زيادة القلق، الخوف.

الشفق ما قبل الشروق: الاتجاه نحو الحدث.

شروق الشمس: تقديم الدعم اللازم.

مقابلة الفقير: الشفق ما قبل الليل

التركيز على العاقبة السلبية التي يمكن أن يتعرض لها الفقر: الليل

الاتجاه نحو الفقير: الشفق ما قبل الشروق

إمساك الفقير من يده: شروق الشمس

مواجهة اليتيم وجها لوجه: الشفق ما قبل الليل.

التعاطف مع اليتيم: الليل

التوجه نحو اليتيم بالحب: الشفق ما قبل الشروق.

مداعبة اليتيم وحمايته: شروق الشمس

---

(٤٧) صفت كوسه، المصطلحات المتلاعب بجيناتها ونهاية الحضارة الأسرية، دار وقف مهير، قونية، ٢٠١٥. ١٣٨.

(٤٨) ﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلشَّفَقِ ١٦ ﴾ ٤٨. سورة الانشقاق: ١٦.

نلاحظ أن الوحدة بين الشفقة–الشفق تنعكس بشكل كبير على لغة الحديث. مثال: نستخدم مصطلح "حياتي سجن" لوصف حالة الألم والاضطراب والفقر التي نعيشها. كما يوصف من يضعون الأمور السلبية في المقدمة بوصف "المتشائم". ويستخدم التعبير "ميت الضمير" لوصف أصحاب القلوب القاسية المحرومة من الشفقة. وعندما يقع المرء في وضعية غير مرغوب بها، يعبر عن نفسه بقول "لقد اسودت حياتي". وأما حالة التخلص من الوضعية الصعبة فيقال لها "الخروج إلى النور". وعندما يمسك المرء أحدهم من يده ويوصله إلى بر الأمان، فإن ذلك الذي حصل على الإحسان يدعي قائلا: "لقد أخرجني إلى النور، أخرجه الله هو الآخر إلى النور".

ولشاعرنا العظيم نجيب فاضل قيصاكورك، هو الآخر أبيات شعر قال فيها "الظلمة متضاعفة في الأعين المليئة بالزفت لكن ثمة شفقة في صوف مصليتي"(٤٩). وهو يؤكد بهذه العبارات أن مصطلح الشفقة يعبر عن لمسة حانية، كما يلمح إلى معنى الضياء.

﴿هُوَ ٱلَّذِى يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦٓ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ لِّيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ بِكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ۝٩﴾(٥٠) وهي الآية التي يمكننا من خلالها الحديث عن وجود علاقة بين الشفقة والشفق. وتشتمل الآية على ثلاثة عناصر أساسية: هدف الإخراج من الظلمات إلى النور، وإرسال النبي محمد صلى الله عليه وسلم لتحقيق هذا الهدف، والتعبير عن شفقة الله ورحمته بأنها سبب للأمرين الأولين.

لقد أرسل الله سبحانه وتعالى مزيدا من الرسل بعد الرسل الأوائل الذين كان قد أرسلهم، وذلك لكي يرشدوا من بقوا في الظلمات ممن ضلوا الطريق على طرق الهداية والسعادة. وكانت البشرية قد سارت في طريق مظلم على مدار ٦ قرون منذ أن رفع الله عيسى عليه السلام. ولأن الله ذو رحمة واسعة على عباده، فقد أرسل سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم نورا مبينا ليخرج البشرية من الظلمات التي وقعت فيها إلى النور ويقودها إلى طريق الهداية(٥١). ولقد استخدم الله سبحانه وتعالى لوصف نبيه عليه الصلاة والسلام(٥٢) مصطلحي "السراج" و"المنير" اللذين يستخدمان لوصف الشمس والقمر(٥٣).

إن سورة الضحى هي سورة أنزلت بعد فترة انقطاع الوحي. وكان النبي قد عاش فترة عصيبة وتأثر كثيرا بعدما انقطع الوحي خلال الفترة التي سبقت نزول سورة الضحى عندما سخر منه المشركون بقولهم "لقد

---

(٤٩) نجيب فاضيل قيصاكورك، المحنة، دار الشرق الكبير للنشر، إسطنبول ١٩٩٢، ٤٢٠.

(٥٠) ٥٧. سورة الحديد: ٩. وعندما ننظر للنبي عليه الصلاة والسلام من هذا الجانب نستطيع القول إنه أرسل في صورة شفقة/ شفق للعالمين ليحول الظلمات إلى نور والليل إلى نهار.

(٥١) ﴿هُوَ ٱلَّذِى يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦٓ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ لِّيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ بِكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ۝٩﴾ ٥٧. سورة الحديد: ٩؛ ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوۡلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ يُخۡرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِۗ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ۝٢٥٧﴾ ٢. سورة البقرة: ٢٥٧.

(٥٢) ٢٥. سورة الفرقان: ٦١؛ ٧١. سورة نوح: ١٦؛ ٧٨. سورة النبأ: ١٣.

(٥٣) ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ۝٤٥ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ۝٤٦﴾ ٣٣. سورة الأحزاب: ٤٥، ٤٦.

تُركت"(٥٤).(٥٥) وقد تبدل هذا الحزن إلى فرح باستمرار نزول الوحي. وقد ذكّر الله سبحانه وتعالى نبيه في هذه السورة بأنه أشفق عليه قبل نبوّته قائلا ﴿ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۝٦ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ۝٧ ﴾ [٩٣. سورة الضحى: ٣-٨]، ليؤكد أنه لم يتخلّ، وأنه سيتابع إنزال الوحي، وأنه سيعطيه ما يرضيه وسيواصل شفقته تجاهه ليجعل أيامه المقبلة أفضل، وأنه لن يحرمه من الوحي الإلهي.

ولو دققنا في الأمر سنجد أن الوحي هو اسم الشفقة التي أنعم الله سبحانه وتعالى على نبيه بها بعد البعثة. وأما قبلها فقد أشفق الله عليه ورعاه بينما كان يتيما فقيرا، وهو الآن يشفق عليه مجددا بمواصلة إنزال الوحي. ولقد أقسم الله مستخدما كلمة "الضحى" التي نعتقد أنها تتطابق مع فعل الشفقة في بداية السورة. "وكما تسطع الشمس في الأرجاء ليبدد ضياؤها عتمة الليل، فإن الوحي الإلهي(٥٦) يخرج من "الأفق المحمدي" لينزل تدريجيا وينتشر في صورة موجات فيبدد الظلمات بالضبط مثلما يفعل الشفق/ الشفقة.

وباختصار، فإن التعريفات التي وضعت لوصف الشفقة هي العناصر المشكّلة لها. ويمكننا جمع كل جزء من التفسيرات التي قسمناها إلى ٤ مجموعات في كلمة واحدة تعبر عن كل مجموعة على النحو التالي: الخوف، الحب، الحزن/ الرفق، الشفق. إن المعاني التي تحملها هذه الكلمات، كل معنى على حدة أو بشكل متكامل، تعد قوى ديناميكية تشكل فعل الشفقة ذا التأثير الكبير عن طريق الظهور في العالم الداخلي للفرد ومركز الأسرة وهيكل المجتمع. إن الحب والإشفاق والخوف هو المصدر الذي تستمد منه الشفقة قوتها، كما أنه يرمز إلى قاعدة القلب والمشاعر والعقل والفكر، وأما الشفق فيرمز إلى تحول المشاعر إلى فعل، فيما يرمز الرفق إلى تنفيذ الفعل برقة.

ومعلوم أن النبي كان يستعين بالعديد من الأمثلة لضمان أن يفهمه من يخاطبهم. ومن الملفت للانتباه أنه عرّف الشفقة في العديد من الأحاديث من خلال نموذج الأم(٥٧) بواسطة العديد من الطرق المختلفة مثلما رأينا في مثال إرضاع أنثى الحصان مولودها. وهو الاختيار الذي يبرهن لنا أن الشفقة تعد لمسة حانية في نموذج الأم.

ولو أردنا تصوير الشفقة من وجهة نظر من يراها ومن يظهرها، فسنقول إنها الروح التي أوجدها الله وطاقة الحياة التي تمنح الحماس والحيوية للسماوات التي تعانق هذا الكون. وهي اللمسة الحانية للمخلوقات دون إيذاء والتربع على عرش القلوب بابتسامة مخلصة. كما أنها اللطف والذوق والفرحة بالسمو بفضل التواضع. الشفقة هي الشعور بالآخرين ومشاركتهم أحوالهم وآلامهم ومعالجة جروحهم. وهي مساندة الجميع في محنهم وتحدي العجز والصعاب والمساعدة والمساندة دون انتظار مقابل. والشفقة هي الطاقة التي

(٥٤) خير الدين قارامان وآخرون، تفسير طريق القرآن باللغة التركية، ٥، ٦٣٦، ٥٥٦.

(٥٥) يازير، ٨، ٥٨٨٣-٥٨٨٥.

(٥٦) يازير، ٨، ٥٨٧.

(٥٧) عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي، المصنف، تحقيق: محمد عوامة، دار القبلة، بيروت، لبنان ٢٠٠٦، ١٩، ١٦٣؛ البخاري، الأدب، ١٩؛ مسلم، التوبة، ١٧، ١٩، ٢٢؛ ابن ماجة، الزهد، ٣٥؛ الدارمي، الرقائق، ٦٩؛ أبو داود، الجهاد، ١١٢، الأدب، ١٦٤.

يمكن أن يمتلكها كل من امتزجت مشاعره بالحب والآلام وشعر بالتوتر والخوف ووضع قلبه دائما في المقدمة أمام عقله[٥٨].

إنه من الصعب تعريف بعض المفاهيم. فتعريف الشيء يعني، بطريقة ما، رسم الحدود. وإن ضغط عمق المعنى ووضعه في قوالب التعبير يعد نوعا من أنواع القبض والتضييق. وهو ما يمكن أن يضعف قوة المعنى. إن الشفقة مفهوم عميق بقدر عمق مياه البحار. ولا يمكننا أن نستمد شيئا من هذا العمق سوى القدر الذي يسمح به لنا عمق عقولنا أو ضحالتها.

النتيجة:

لقد رسمت خريطة مصطلحات أفقية ورأسية من المعاني التي تحملها كلمة شفقة.

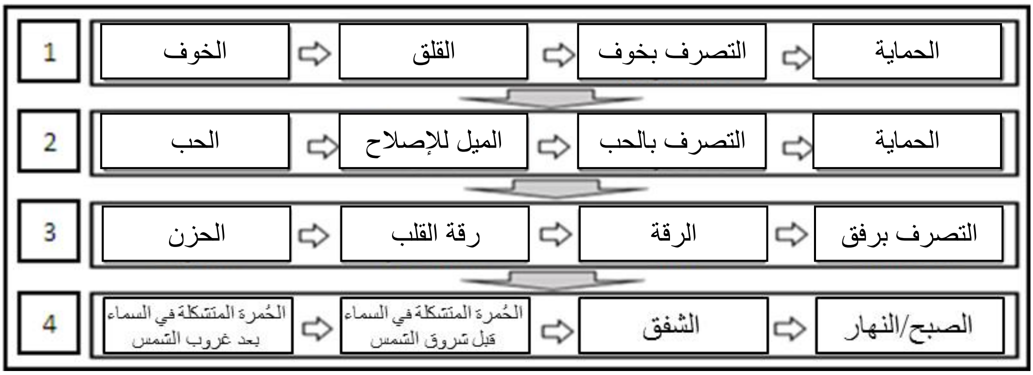

١. الشفقة هي عملية الحماية التي تتحقق من خلال طرد الخوف والقلق.
٢. الشفقة هي عملية التوجه نحو الإصلاح من خلال تكثيف الحب والاهتمام.
٣. الشفقة هي لمسة حساسة تأتي من خلال تكثيف مشاعر الحزن والإشفاق.
٤. الشفقة هي تحول السلبيات إلى إيجابيات والظلام إلى النور والليل إلى النهار.

الشفقة هي توجيه لمسة حانية إلى إنسان أو كائن أو حتى جماد من خلال طرد الخوف وجذب الحب وتأثير اللمسة المشفقة، كما أنها تحويل الليل إلى نهار والشتاء إلى ربيع والحزن إلى سرور من خلال المعاملة بالرفق.

يتشكل هيكل معنى المصطلح من خلال أربعة أسطر و١٦ كلمة/عمود. ولهيكل الشفقة خمسة أحجار/ كلمات/ مصطلحات أساسية هي "الخوف" و"الحب" و"الإشفاق" و"الرفق" و"الشفق". إن المعاني التي تحملها هذه المصطلحات، كل معنى على حدة أو بشكل متكامل، تعد قوى ديناميكية تشكل فعل الشفقة ذا التأثير الكبير عن طريق الظهور في العالم الداخلي للفرد ومركز الأسرة وهيكل المجتمع. تستمد الشفقة قوتها من الخوف والحب والإشفاق وترمز لقاعدة المشاعر/ القلب والأفكار/ العقل، وأما الرفق فيرمز إلى تنفيذ الفعل برقة، وأما الشفق فيرمز إلى الوصول إلى الهدف وتحقيقه.

---

(٥٨) صفوت كوسه، ١٩٠.

للشفقة أربع وظائف أساسية، هي الحماية والتطوير والتعامل برفق والوصول للنتيجة. وأما جانب الحماية فيستمد قوته من الخوف، وأما جانب التطوير يستمد قوته من الحب. تلف مشاعر الإشفاق وظيفة الحماية والتطوير، وأما تحول الآلام/ الظلمات إلى فرح/ نور فيظهر في صورة الشفق. الشفقة هي الحماية من الأضرار والخسران والعذاب وجهنم والآلام والأحزان والبكاء، والإيصال إلى النعمة والمكافأة والنجاح والصحة والعافية والرفاهية والطمأنينة، وتقديم الدعم القولي والفعلي دون إيلام، مساعدة أصحاب الحياة الكئيبة ليصلوا إلى الشفق، وبالتالي إسعادهم.

إن واحدة من أبرز انتهاكات حقوق الإنسان المتسارعة التي نعيشها في عصرنا الحالي هو حرمان الإنسان والحيوان والطبيعة من الشفقة، بيد أن هذا الانتهاك يعد الأقل ملاحظة بين سائر الانتهاكات الأخرى.

وينبغي المحافظة على استمرارية الفضائل الأخلاقية، لا سيما الشفقة التي تناولناها في مقالنا هذا، كما يجب أن تبقى دائما على قيد الحياة في صورة كلام قولي له معنى، وحال عملي فعل. فهذا الأمر يعد مهما وضروريا كي تؤدي الشفقة وظائفها.

المصادر:

- أحمد بن حنبل، المسند، تحقيق، شعيب الأرنؤوط ، عادل مرشد، دار مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٩٥-١٤١٦، XXII، ٤٦٣، ٥٠٦.
- حسن أقاي، معجم المصطلحات الإسلامية، دار إشارت للنشر، أنقرة ١٩٩٥.
- عاصم أفندي، سيد أحمد، ترجمة قاموس، دار TYEKB للنشر، إسطنبول، ٢٠١٣ .
- سلجوق بوداك، قاموس علم النفس، دار العلم والفن للنشر، أنقرة ٢٠٠٣.
- أبو عبد الله محمد البخاري، صحيح البخاري، دار تشاغري للنشر، إسطنبول، ١٩٨١.
- فريد دفلي أوغلو، المعجم الموسوعي تركي-عثماني، دار آيدن للنشر، أنقرة ٢٠٠٧، ١١٢١.
- محمد دوغان، المعجم التركي الكبير، دار وادي للنشر، أنقرة ٢٠٠١.
- محمد حمدي إلمالي يازير، دين الحق، لغة القرآن، دار أسر للنشر، إسطنبول ١٩٧٠.
- أحمد فيدان، نيفين قارداش، صالح أونين، سفجي جوكدمير، حنيفي أرقيران، حسن كوتش، ناميه باشبوغ، المعجم التركي، دار التعليم الوطني، أنقرة ١٩٧٩.
- عبادي فيروز، القاموس المحيط، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٩١.
- بول فولكيه، معجم علم التربية، ترجمه للتركية: جناب قراقايا، دار سوسيال للنشر، إسطنبول ١٩٩٤ .
- تحسين جورجون، جعفر الصادق ياران، علية تشنار، أنور أويصال، الأسس الأخلاقية في الإسلام، منشوراتANÜ ، ٢٠١٥.
- عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير ، تفسير القرآن بالأحاديث، ترجمه للتركية: بكير قارليغا، بدر الدين تشتين أر، دار تشاغري للنشر، إسطنبول ١٩٩١.
- أبو الفضل محمد بن مكرم بن منظور، لسان العرب، بيروت ١٩٥٦ .
- فكرت قارامان، إسماعيل قراجوز، إبراهيم باتشاجي، محمد جانبولاط، أحمد جاليشجن، إبراهيم أورال، معجم المصطلحات الدينية، منشورات رئاسة الشؤون الدينية التركية، أنقرة ٢٠١٠.
- خير الدين قارامان، مصطفى دونمز تشاغرجي، إبراهيم كافي، صدر الدين جوموش، تفسير طريق القرآن باللغة التركية، منشورات رئاسة الشؤون الدينية التركية، أنقرة ٢٠٠٧.
- نجيب فاضيل قيصاكورك، المحنة، دار الشرق الكبير للنشر، إسطنبول ١٩٩٢.
- إلهان قوتلو أر، "المودة"، الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي، إسطنبول ٢٠٠٥.
- صفت كوسه، المفاهيم المتلاعب بجيناتها ونهاية الحضارة الأسرية، دار وقف مهير، قونية، ٢٠١٥.

- إبراهيم مصطفى، المعجم الوسيط، المكتبة الإسلامية، بدون تاريخ.
- سردار موتشالي، معجم التركية – العربية، دار أرالك للنشر، إسطنبول ١٩٩٥ .
- أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري، صحيح مسلم، تحقيق، الشيخ خليل شيحا، دار المعرفة، لبنان، ٢٠٠٥.
- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، سنن النسائي، تحقيق.، دار تشاغري للنشر، إسطنبول ١٩٨١ .
- مصطفى نهاد أوزون، معجم عثماني-تركي، دار انقلاب للنشر، أنقرة ١٩٧٩.
- راغب الأصفهاني، المفردات، ترجمه للتركية: عبد الباقي جونش، محمد يولجو، دار تشيرا للنشر، إسطنبول ٢٠١٢.
- أحمد رضا، معجم متن اللغة، دار مكتبة الحياة، بيروت، بدون تاريخ .
- محمد عاكف أرصوي، الصفحات، أنقرة ٢٠١٠.
- أحمد سرينصو، نديم سورمالي، محمد ألكان، عارف آقيورك، عمر دليسر، بلال باشتورك، أيهن تشنار، علي يوسف، معجم المصطلحات الدينية، منشورات وزارة التربية والتعليم التركية، ٢٠٠٨، ١٣٧ .
- شمس الدين سامي، القاموس التركي، دار تشاغري للنشر، إسطنبول، ٢٠٠١.
- نوزاد طارهان، علم نفس المشاعر، دار تيماش للنشر، إسطنبول ٢٠١٣.
- نوزاد طارهان، دليل التواصل داخل الأسرة بحلول معقولة، دار تيماش للنشر، إسطنبول ٢٠٠٧.
- أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، سنن الترمذي، تحقيق.، بشار عواد، دار الغرب الإسلامي، بيروت ١٩٩٦.
- مجمع اللغة التركية، المعجم التركي الكبير، تاريخ الوصول: ٢٠١٦, ٠٢, ١٧.http://www.tdk.gov.tr
- سليمان أولوداغ، معجم مصطلحات التصوف، دار كاباك للنشر، إسطنبول ٢٠٠١.
- عبد الله يين، عبد القادر باديللي، إسماعيل حكيم أوغلو، إلهام تشام، المعجم العثماني – التركي الكبير، دار ضياء أوفيست للنشر، إسطنبول ١٩٩٣.
- مرتضى الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، دار إحياء التراث العربي، لبنان، ١٩٦٥ .